

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Tereza Chalupníková

**Typy bilingvismu ve vztahu k projevům
osobnostních rysů**

**Types of bilingualism in relation to the
manifestations of personality traits**

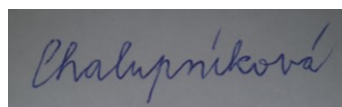
Poděkování

Ráda bych poděkovala Mgr. et Bc. Juraji Jonášovi za odborné vedení mé bakalářské práce, cenné rady při psaní, přísun podnětů k práci a také za velmi vstřícný přístup.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 29.4.2022

.....

Tereza Chalupníková

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá bilingvismem a jeho vztahem k osobnostním projevům. V literárně přehledové části, která je rozdělena do sedmi kapitol, je nejprve popsán a definován bilingvismus. Další část práce se zaměřuje na popis různých typů bilingvismu, a především pak na dělení podle věku osvojení druhého jazyka. Další kapitoly popisují různá specifika bilingvních osob. Poslední dvě kapitoly se pak věnují propojení bilingvismu s osobností a bikulturalitou, kde jsou shrnuty vybrané výzkumy zabývající se těmito vztahy. Další část práce obsahuje návrh výzkumného projektu, který si klade za cíl porovnat česko-rusky mluvící bilingvní osoby v jejich osobnostních projevech v závislosti na použitém jazyce. Především pak mezi sebou porovnat skupinu raných a pozdních bilingvních osob a zjistit, zda se mezi sebou v osobnostních projevech v těchto dvou jazycích liší.

Klíčová slova

bilingvismus; bikulturalita; osobnost; přepínání kódů; přepínání kulturních rámců; bikulturní identita; raný bilingvismus; pozdní bilingvismus

Abstract

This bachelor thesis deals with bilingualism and its relation to personality expressions. In the literature review section divided into seven chapters, bilingualism is first described and defined. The next part of the thesis focuses on the description of different types of bilingualism, especially on divisions based on according to the age of the second language was acquired. The following chapters describe the different specificities of bilinguals. The last two chapters then focus on the links between bilingualism, personality and biculturalism, summarizing selected research on these relationships. The final part of the thesis contains a proposal for a research project that aims to compare Czech-Russian bilinguals in their personality expressions with respect to the language used. In particular, it involves comparing a group of early and late bilinguals with each other to find out whether they differ in their personality expressions within the two languages.

Keywords

Bilingualism; Biculturalism; Personality; Code switching; Cultural frame switching; Bicultural identity; Early bilingualism; Late bilingualism

Obsah

Úvod	8
1. Vymezení bilingvismu.....	10
1.1 Pojem bilingvismus.....	10
1.2 Definice bilingvismu.....	10
2. Základní rozdělení bilingvismu na různé typy	13
2.1 Podle úrovně ovládnání	13
2.2 Podle způsobu osvojení	13
2.3 Podle rovnováhy a plynulosti	14
2.4 Podle věku osvojení	14
3. Kritické období pro osvojení druhého jazyka	16
3.1 Rozlišování mezi dvěma jazyky u kojenců.....	16
3.2 Výhody raného bilingvismu v souvislosti s kritickým obdobím	16
3.3 Pozdní bilingvismus a jeho přínosy pro osvojení druhého jazyka.....	18
3.4 Faktor věku místo kritického období	18
4. Kognitivní dovednosti u bilingvních osob.....	20
5. Používání dvou jazyků	22
5.1 Přepínání kódů	22
5.2 Souvislost přepínání kódů s jazykovým užíváním	23
6. Osobnost v bilingvním kontextu	25
6.1 Popis a vývoj osobnosti	25
6.2 Osobnost v kontextu bilingvismu	26
6.2.1 Historický kontext bilingvismu ve světě	27
6.2.2 Fenomén feeling different	28
6.2.3 Vliv dvou jazyků na osobnost	29
6.2.4 Pozdní a raný bilingvismus v kontextu osobnosti	30
7. Bikulturalita.....	32

7.1	Bikulturní identita	33
7.2	Přepínání kulturních rámců	34
7.3	Důsledky bilingvismu a bikulturality v psychologii	35
	Návrh výzkumného projektu	37
8.	Výzkumný problém a cíle výzkumu	37
8.1	Cíle výzkumu a výzkumné otázky	38
8.2	Výzkumný soubor	39
8.3	Metody sběru dat	40
8.3.1	LEAP-Q	40
8.3.2	BFI-2	41
8.4	Způsob sběru dat	41
8.5	Způsob zpracování dat	42
8.6	Etika navrhovaného výzkumu	43
9.	Diskuse	44
	Závěr	46
	Seznam použité literatury	47
	Seznam zkratek	54

Úvod

„Nauč se nový jazyk a získej novou duši" (české přísloví).

Bilingvismus je rozšířeným fenoménem po celém světě. Bilingvní jedinci mají osvojené dva jazyky a často i dvě kultury. Mohou si tak někdy uvědomovat odlišnosti ve svých projevech ve dvou různých jazycích nebo si toho může všímat jejich okolí. Tomuto byla a je věnována pozornost ve výzkumech a ukazuje se, že bilingvní lidé se mohou chovat nebo cítit odlišně, když mluví jedním jazykem oproti tomu, když mluví svým druhým jazykem. Z hlediska osobnostních rysů jde o jejich různé projevy v závislosti na jazyce, který bilingvní jedinec právě používá. Tyto odlišné projevy však mohou záviset i na typu bilingvismu, který má jedinec osvojený.

Tato bakalářská práce si klade za cíl obeznámit čtenáře s tématem bilingvismu, jeho různým dělením a bližší specifikací toho, na jakých všech faktorech typy bilingvismu závisí. Blíže se pak zaměřuje na rané a pozdní bikulturní bilingvní jedince. Cílem je pak zjistit souvislost mezi jazykem a osobnostními projevy a také vliv typu bilingvismu na tyto projevy.

V prvních dvou kapitolách se věnuji popisu bilingvismu, jeho vymezení a různým definicím. Dále pak dělení bilingvismu na různé typy. Třetí kapitola je věnovaná bližšímu popisu bilingvismu z hlediska věku osvojení a různým teoriím, které bádají, jakou roli hraje u bilingvismu věk osvojení druhého jazyka. Čtvrtá kapitola se věnuje novým poznatkům o kognitivních dovednostech, kterými disponují bilingvní osoby oproti monolingvním osobám. Pátá kapitola rozebírá, jak funguje používání dvou jazyků u bilingvních osob a jak mezi těmito dvěma jazyky přepínají.

Šestá kapitola se pak zaměřuje na další stěžejní téma této práce, na osobnost v kontextu bilingvismu. Popisuje vývoj osobnosti, a především ji propojuje s bilingvismem. Jsou zde shrnuty dosavadní výzkumy na toto téma. Věnuje se především vlivu dvou jazyků na emoční prožívání, chování, a především na osobnostní rysy. Sedmá kapitola pak zmiňuje bikulturalitu, která může úzce souviset s bilingvismem, jako tomu je i v této práci. Také pak stručně shrnuje možné důsledky bilingvismu v oblasti psychologie.

Poslední kapitola obsahuje návrh výzkumného projektu. Jeho cílem by bylo zjistit vliv českého a ruského jazyka na osobnostní projevy u bilingvních osob. Především pak, zda

by byl rozdíl mezi ranými a pozdními bilingvními osobami v těchto osobnostních projevech ve dvou jazycích.

V celé práci je citováno podle normy APA (American Psychological Association, 2020).

Literárně přehledová část

1. Vymezení bilingvismu

V této kapitole je především představen pojem bilingvismus, jeho možná pojetí a vymezení z pohledu různých autorů, kteří k tomuto tématu významně přispěli.

1.1 Pojem bilingvismus

Bilingvismus je celospolečenský a celosvětový fenomén, který se používá k označení dvojjazyčnosti neboli schopnosti používat dva jazyky.

Nadřazeným pojmem pro tento termín je *multilingvismus*, který označuje vícejazyčnost. Často se v literatuře tento pojem používá zaměnitelně s pojmem bilingvismus, i když se *multilingvismus* spíše odkazuje ke znalosti a používání více než dvou jazyků (Morgensternová et al., 2011). Nověji se někdy jako synonymum k tomuto používá i pojem *plurilingvismus*, který je však v literatuře spíše ojedinělý (Mahootian, 2019). Dále můžeme ještě rozlišovat podskupinu tzv. *trilingvismus* neboli znalost a používání tří jazyků.

Opakem k těmto výše zmíněným pojmům je pak monolingvismus, který označuje jednojazyčnost (Morgensternová et al., 2011). V literatuře se používá nejčastěji k porovnání s bilingvní skupinou lidí a k poukázání na rozdíly mezi nimi.

1.2 Definice bilingvismu

Pro definování bilingvismu existuje hned několik různých způsobů. Definice bilingvismu jsou většinou plné rozporů a názorů autorů. Je tak nutné přistupovat k popisu otevřeně a brát v úvahu různé pohledy. Definice se mění v závislosti na kritériích, které je důležité si předem určit, při následných diskusích o tomto tématu.

Některé definice pojmají bilingvismus jako prostou znalost dalšího jazyka na jakékoliv úrovni. Podle Macnamary (1967) lze za bilingvní osoby označit ty, které mají alespoň jednu z jazykových dovedností, byť v minimální míře, ve svém druhém jazyce. Za hlavní čtyři jazykové dovednosti považuje mluvení, psaní, čtení a poslech neboli porozumění. V tomto případě by se za bilingvní dala považovat spousta lidí, kteří přišli do styku s dalším jazykem i pouze v minimální míře.

Jiní autoři zase vidí bilingvismus jako znalost dvou jazyků na stejné úrovni, což ale bývá u bilingvních velmi vzácným případem. Například tak tvrdí Bloomfield (1933), podle

kterého je bilingvní člověk schopný ovládat oba jazyky na úrovni rodilého mluvčího. Přičemž k tomuto osvojení dochází především v raném dětství a pouze příležitostně v dospělosti. Každý z jazyků pak většinou hraje odlišnou roli v životě bilingvního jedince.

Grosjean (1985) se pak zabýval protikladným pohledem na bilingvismus. Podle něj jsou podobné definice jako ta od Bloomfielda spíše příkladem tzv. monolingvního pohledu na bilingvismus. Podle takových definic by jazykové kompetence jednoho člověka měly odpovídat součtu jazykových kompetencí dvou monolingvních osob, které ovládají své jazyky na úrovni rodilých mluvčích. Bilingvismus se podle něj ale nedá popsat pouze jako součet dvou monolingvních jazykových kompetencí. Koexistence a interakce dvou jazyků u bilingvních totiž vytváří specifický jazykový systém a chování, které má každá bilingvní osoba jedinečný.

Podle tohoto celostního pohledu, ke kterému se Grosjean (1985) přiklání, je tak bilingvní člověk plně kompetentním mluvčím i posluchačem. Má rozvinuté jazykové kompetence v obou jazycích na dostatečné úrovni a v rozsahu, který odpovídá jeho potřebám. Kromě toho může kombinací těchto dvou jazyků vzniknout i třetí jazykový systém. Bilingvní člověk tak používá první jazyk, druhý jazyk, nebo oba dohromady ve formě smíšené řeči k různým účelům, v různých oblastech života. Málokdy však oba jazyky ovládá na stejné úrovni, poněvadž potřeby člověka i nároky jeho okolí se různě liší.

Podle definice, kterou navrhnul Titone (1972, cituji podle Hamers & Blanc, 2000) je pak bilingvismus schopnost jedince mluvit druhým jazykem, a řídit se strukturami a koncepty a tohoto jazyka než pouze parafrázovat svůj mateřský jazyk.

Baker a Jones (1998) o bilingvistu píší, že jazykové kompetence jako porozumění, mluvení, čtení a psaní jsou důležitými kritérii, která se mohou různě u každého jedince lišit. Pouze malý zlomek lidí má rozvinuté tyto jazykové kompetence na stejně vysoké úrovni pro oba jazyky, protože často bývá jeden jazyk silnější, lépe rozvinutý a považuje se za dominantní. Nemusí být však vždy rodným jazykem. Také je důležité mít na paměti, že se tyto kompetence v čase a za různých okolností mohou měnit.

Definice tak často postrádají přesnost a nejsou operacionalizované, poněvadž nespecifikují ani to, jaké kompetence má podle nich rodilý mluvčí, ani to co přesně znamená dodržovat koncepty a struktury jazyka. Podle různých definic bilingvistu by tak mohla být

velká spousta lidí bilingvních nebo naopak málo lidí bilingvních. Je tak spíše důležité zaměřit se na to, co je pro nás u bilingvismu stěžejní (Hamers & Blanc, 2000).

Díky různým historickým pohledům na vývoj bilingvismu se dá pozorovat rozmanitost tohoto tématu a především to, jak je tato oblast aktuálním a zajímavým tématem pro výzkumy. Je však obtížné pro tento nejednotný fenomén najít definici, která bude sedět na každou bilingvní osobu, a tak je spíše důležité zaměřit se na jednotlivá kritéria pro popis bilingvismu, která nám mohou pomoci bilingvismus kategorizovat a lépe uchopit. Je však nutno mít na paměti to, že fenomén bilingvismu je u každého jedince v čase proměnlivý.

Doposud uvedené definice často popisují důležitost jednotlivých jazykových kompetencí, jako je čtení, psaní, mluvení či porozumění. Věk osvojení druhého jazyka a způsob osvojení jsou však faktory, které jsou v současnosti nejsledovanější ve výzkumech o bilingvismu a také jsou stěžejní pro tuto bakalářskou práci. Více k tomuto je popsáno níže, v dalších kapitolách.

2. Základní rozdělení bilingvismu na různé typy

Bilingvismus můžeme rozdělit podle několika kritérií a odlišit tak různé typy, které nám mohou pomoci orientovat se v tomto tématu o něco lépe. Rozdělení bilingvismu se často vzájemně překrývají a mezi jednotlivými typy můžeme najít souvislosti. V této bakalářské práci se věnuji především individuálnímu bilingvismu, který se vztahuje k osobám, které žijí ve společnosti, kde se mluví jedním jazykem, ale jedinec sám ovládá i další jazyk nebo ho má osvojený v rámci bilingvní rodiny. Bilingvismus společenský pak definuje osoby žijící na geografickém území, kde se běžně ve společnosti vyskytují dvě jazykové skupiny a obyvatelé jsou tak vychováváni bilingvně.

2.1 Podle úrovně ovládnutí

První rozdělení, kterému se věnuji je rozdělení bilingvismu podle funkce. Toto rozdělení nám lépe vysvětluje, jakou funkci mohou mít oba osvojené jazyky pro bilingvního jedince a také na jakých úrovních je může ovládat.

Receptivní bilingvismus, někdy také nazývaný jako pasivní, je typ bilingvismu, kdy jedinec rozumí druhému jazyku v mluvené formě, případně i v písemné formě, ale nedokáže jím aktivně mluvit. Tento typ bilingvismu může být často výsledkem učení se druhému jazyku ve škole, avšak může vzniknout i v bilingvních domácnostech. Člověk se může rozhodnout pouze pro jeden jazyk, který mu postačuje k uspokojení komunikačních potřeb s rodinou a případně i mimo domov a druhý ze svých jazyků tak využívá pouze k potřebám porozumění mluvčích druhého jazyka.

Produktivní bilingvismus, nazývaný i jako aktivní, je případ bilingvismu, kdy má jedinec aktivní znalost jazyka. Má tedy osvojené receptivní dovednosti, a navíc dokáže i produkovat řeč v mluvené či v písemné formě v každém z jeho dvou jazyků. Obvykle používá oba jazyky často, a to v různých kontextech a prostředích (Mahootian, 2019).

2.2 Podle způsobu osvojení

Toto rozdělení se věnuje rozlišení bilingvismu podle metody, jakou je jazyk během života bilingvního jedince osvojen. Rozdělujeme tedy dva typy, a to *přirozený* a *umělý bilingvismus*.

O *přirozeném bilingvismu* můžeme mluvit v případě, kdy jedinec vyrůstá v bilingvní rodině nebo se pohybuje po delší dobu v zemi, kde se používá i jiný jazyk než jeho mateřský. Přirozeně a převážně neformálně si tak může osvojovat další jazyk vedle svého rodného

jazyka. Může se ho učit od narození současně se svým prvním jazykem nebo až následně kdykoliv během života.

Opakem *přirozeného bilingvismu* je pak *umělý bilingvismus*, který se vyskytuje tehdy, kdy jedinec přijde do kontaktu s druhým jazykem skrze formální výuku cizího jazyka, nejčastěji ve škole. V tomto druhém případě zůstává u lidí často po ukončení výuky tohoto jazyka spíše pouze pasivní bilingvní znalost (Morgensternová et al., 2011).

2.3 Podle rovnováhy a plynulosti

Toto rozdělení odlišuje to, zda má jedinec stejné jazykové schopnosti v obou jazycích a zda se vyvíjejí během jeho života rovnoměrně. Rozlišujeme *dominantní* a *vyvážený bilingvismus*.

Dominantní bilingvismus je typ bilingvismu, kdy jedinec ovládá jeden z jazyků více a tento jazyk u něj převládá z hlediska jazykových schopností. Používá ho častěji ve více prostředích a kontextech a bývá v tomto jazyce více zblhlý.

Vyvážený bilingvismus naopak označuje případ, kdy jedinec ovládá oba jazyky na stejné úrovni, používá je stejně často a jeho jazykový výkon je srovnatelný s rodilými mluvčími v obou jazycích. Z výše zmíněných definic je však už zřejmé, že tento typ bilingvismu je velice ojedinělý, poněvadž málo bilingvních osob ovládá dva jazyky na stejné vysoké úrovni (Mahootian, 2019; Morgensternová et al., 2011).

2.4 Podle věku osvojení

Pro tuto bakalářskou práci je stěžejním faktorem k rozlišení bilingvismu na různé typy věk osvojení druhého jazyka, poněvadž se tomuto věnuje i praktická část, ve které je klíčové rozdělení bilingvních podle věku. Bilingvismus můžeme v tomto případě rozdělit na *raný* a *pozdní bilingvismus*.

Raný bilingvismus je typem bilingvismu, kdy osvojování druhého jazyka nastává již v raném věku dítěte. Někde se můžeme setkat i s názvem *simultánní* neboli *souběžný bilingvismus*, podle kterého předpokládáme, že k osvojování druhého jazyka dochází souběžně s prvním jazykem od narození. U raného bilingvismu však nemusí být vždy pravidlem, že jsou oba jazyky osvojovány souběžně od narození. K učení se druhému jazyku dochází u raného bilingvismu převážně v přirozeném prostředí, nejčastěji v bilingvní rodině či komunitě. Podmínky pro osvojování obou jazyků v každé rodině či komunitě mohou být různě nastavené.

Mezi jednu z nejznámějších metod bilingvní výchovy patří *Grammontovo pravidlo* neboli metoda „jeden člověk – jeden jazyk“. V tomto případě se každý z rodičů snaží s dítětem používat pouze jeden předem určený jazyk. Dítě je tak od narození vystaveno oběma jazykům a každý jazyk se tak stává spojujícím článkem mezi dítětem a jedním z rodičů.

Pozdní bilingvismus naopak odkazuje k osvojení si druhého jazyka až poté, co se jedinec naučí svůj první jazyk. Věková hranice, od které se rozděluje *pozdní bilingvismus* od *raného bilingvismu* se v různých publikacích liší. Pohybuje se však nejčastěji mezi 6. a 12. rokem života. Vztahuje se celkově spíše k učení se novému jazyku později, až po raném dětství. Většinou jsou pozdně bilingvní zejména přistěhovalci, kteří si osvojují jazyk nové komunity i v rámci vzdělávacího či pracovního prostředí.

Jedním z možných přístupů u pozdního bilingvismu k učení dvou jazyků u dětí je *Fantiniho metoda* neboli metoda domácího a veřejného jazyka. V tomto případě je domácí jazyk výhradně používán pouze doma a veřejný jazyk, kterým se mluví ve společnosti, je používán mimo domov, kdy má dítě již osvojené základy prvního jazyka. Tato metoda se však může vyskytnout i u raného bilingvismu, pokud je vystavováno domácímu i veřejnému jazyku současně od narození (Mahootian, 2019; Morgensternová et al., 2011; Pavlenko, 2014; Štefánik, 2000).

Metod a pravidel pro bilingvní výchovu je spousta. Pokud není zvolená metoda u bilingvní výchovy dodržována, může způsobit komunikační problémy, případně ovlivnit i vývoj myšlení u dítěte (Morgensternová & Šulová, 2007). Pojem, který je specifickým případem bilingvismu a popisuje tento jev, se nazývá *semilingvismus*. Jedinec se v tomto případě nedokáže vyjadřovat dostatečně ani v jednom ze svých jazyků (Grosjean, 1985).

3. Kritické období pro osvojení druhého jazyka

V této kapitole se zabývám faktorem věku, který je důležitým aspektem pro tuto bakalářskou práci. Často je na něj nahlíženo z hlediska kritického období pro osvojení si druhého jazyka. Může i nemusí tedy být konečným důsledkem pro rozdíly mezi raně a pozdně bilingvními.

Témata týkající se kritického období jsou při osvojování druhého jazyka studovány dlouhodobě, a přesto stále neexistuje jasná shoda mezi odborníky. Některé poznatky se přiklánějí k tomu, že existuje kritické období, po kterém je osvojování druhého jazyka značně ztížené. Člověk tak nemusí dosáhnout v druhém jazyce výsledkům podobným rodilým mluvčím. V tomto případě se na raný a pozdní bilingvismus pohlíží s velkými rozdíly. Jiné výzkumy však poukazují na to, že ani pozdní bilingvní mluvčí nemusí být znevýhodněni oproti raným bilingvními mluvčím v osvojování druhého jazyka a podle nich nelze určit hranici kritického období, po kterém by člověk nemohl dosáhnout stejných výsledků v druhém jazyce jako raný bilingvní jedinec.

3.1 Rozlišování mezi dvěma jazyky u kojenců

Výzkumy ohledně zpracování jazyků u dětí ukazují, že děti v kojeneckém věku, od narození přibližně do 6 měsíců jsou schopny vnímat a rozlišovat rozdíly mezi zvuky v různých jazycích. Tato schopnost se ale postupně snižuje a do 12. měsíce života se kojenci zlepšují v rozlišování zvuků pouze u svého rodného jazyka (Kuhl et al., 2006).

V porovnání bilingvních jedinců s monolingvními došli ve výzkumu ke zjištění, že děti ve věku přibližně 11 měsíců vyrůstající v bilingvním prostředí, se soustředí na vnímání řeči u obou rodných jazyků, kterým jsou od narození vystaveny. Oproti tomu se u monolingvních dětí mozek specializuje pouze na zvuky svého rodného jazyka a ne na zpracování zvuků z neznámých jazykových prostředí (Ramirez & Kuhl, 2017).

Tato zjištění a mnoho dalších nám tak poskytují náhled na to, že děti jsou jedinečně schopné stát se rodilými mluvčími ve více než jednom z jazyků a jsou tak připravené stát se bilingvními či dokonce multilingvními. Rozdíl mezi monolingvními a bilingvními jedinci je tak zřejmý už u kojenců, při výzkumech o vývoji mozku.

3.2 Výhody raného bilingvismu v souvislosti s kritickým obdobím

V návaznosti na takové výzkumy se tak některé další přiklánějí k tomu, že v období dětství dochází k nejlehčímu osvojování druhého jazyka. V pozdějším věku, kolem puberty,

se učení novému jazyku stává náročnější. Lenneberg (1967) ve své hypotéze o kritickém období tvrdí, že učení se druhému jazyku po období pubescence není již automatické a jedinec si musí cizí jazyky osvojovat intenzivním úsilím a učním.

Studie Johnsona a Newporta (1989) sledovala přistěhovalce po dobu minimálně pěti let, kteří přišli do USA v různém věku. Dospěli k závěrům že ti, co se přistěhovali do věku sedmi let, dosahovali výkonů podobným jako rodilí mluvčí. Tato úroveň však postupně klesala s věkem přistěhování mezi 7.-15. rokem. Podle poznatků této studie je tak období do sedmi let optimální pro učení druhého jazyka a pak se s postupem času zhoršuje.

Později Hakuta et al. (2003) provedli replikaci této studie a zjistili, že nelze určit specifické zlomové období, od kterého by schopnost učení se druhému jazyku dramaticky klesala, avšak s věkem postupně dochází k tendenci poklesu znalostí. Příčinnou může být například kognitivní stárnutí nebo snížená vytrvalost či motivace k učení.

Nedávná studie od Hartshorna et al. (2018) zkoumala schopnost učení se gramatiky u dospělých studentů druhého jazyka, na velkém vzorku respondentů. Zjistili, že existuje optimální období pro osvojení gramatických pravidel a tato schopnost je zachována přibližně až do období mezi 17.-18. rokem života a potom postupně klesá. Výsledky této studie tak tedy podporují existenci kritického období pro osvojování jazyka, ale hranice věku je posunutá na mnohem pozdější dobu, než se předpokládalo ve dřívějších výzkumech.

Nelze však jednoznačně a jistě vysvětlit, v čem může pramenit výhoda v osvojování si nového jazyka u dětí. Podle některých to může být díky lepší nervové plasticitě v raném věku, dřívějšímu začátku a tedy delšímu vystavení jazyku, touze přizpůsobit se svým vrstevníkům a ponořit se do komunity mluvčích či ve větší ochotě experimentovat (Hartshorne, 2022).

Podle dosavadních výzkumů se hranice kritického období, kdy dochází ke zhoršení výsledků v osvojování druhého jazyka mezi ranými a pozdními bilingvními jedinci, pohybuje mezi 7.-11. rokem. Tyto výzkumy se však setkaly s kritikou, kdy například sledování respondentů bylo příliš krátkodobé na to, aby se daly určit konečné výsledky v jejich jazykových schopnostech. Více času by například mohlo ukázat vyrovnání výsledků u raných a pozdních bilingvních jedinců. Nebo se charakter výzkumů zaměřoval jen izolovaně na jednotlivé jazykové komponenty, jako je slovní zásoba, gramatika či skladba vět.

Žádná z těchto studií však netvrdí, že existuje bod, kdy se nedá další jazyk vůbec naučit. Spíše naznačují, že jazyky mohou mít z důsledku učení se v pozdějším věku jinou konečnou úroveň plynulosti (Mahootian, 2019).

3.3 Pozdní bilingvismus a jeho přínosy pro osvojení druhého jazyka

Na druhé straně stojí výzkumy, které se zaměřují na starší začátečníky, jejich osvojování druhého jazyka a jsou v jejich prospěch. Studie prováděné od 70. let minulého století nepotvrdily dlouhodobé přínosy pro ty, kteří se začali učit druhý jazyk dříve, a uváděly často rychlejší tempo učení u těch, kteří se ho začali učit později (Muñoz, 2008). Birdsong (2006) ve svém výzkumu došel ke zjištění, že si většina dospělých začátečníků vedla v úkolech posuzování gramatiky ve druhém jazyce podobně jako rodilí mluvčí.

Muñoz (2008) při výzkumu na Barcelonské univerzitě došel k výsledkům, že starší žáci ve formálním vzdělávacím prostředí dosahují lepšího tempa učení než v neformálním prostředí. Toto se často interpretuje jako důsledek lepších kognitivních schopností starších studentů, které jim umožní rychlejší učení. Dospělo se však také ke zjištění, že tato výhoda starších studentů je pouze počáteční a postupně se snižuje. Výhoda mladších studentů je pak ovlivněna faktorem množství vystavení druhému jazyku.

3.4 Faktor věku místo kritického období

Singleton a Ryan (2004) ve své publikaci shrnuli dostupné poznatky a důkazy, avšak podle nich nelze vyvodit závěr, že jedinci odpovídající ranému typu bilingvismu jsou lepší v osvojování si druhého jazyka než ti řadící se mezi pozdní bilingvní jedince a přesně je tomu i naopak. Různé věkové skupiny mohou pouze vynikat v odlišných aspektech učení se druhému jazyku, avšak ani to nebývá pravidlem. Spousta dostupných výzkumů se také zaměřuje spíše na formální vzdělávací prostředí, a to se nikdy nepřiblíží dlouhodobému přirozenému vystavení druhému jazyku. Nelze tedy vyvrátit, že ti, co se učí druhému jazyku v dětství dosahují dlouhodobě vyšších znalostí než ti, co začínají později. Doba vystavení se druhému jazyku a přirozené prostředí tak hraje v jejich prospěch.

Potvrdily se i dřívější závěry McLaughlina (1978, cituji podle Singleton & Ryan, 2004), že dospělí používají v podstatě stejné strategie učení se jazyku jako děti, i přesto že mají s jazykem mnohem více zkušeností.

Je nutné zmínit i to, že odchylky od podobnosti s monolingvními lidmi se však objevují u raných i pozdních bilingvních jedinců. Oba jazyky bilingvních jedinců nejsou ve

všech měřitelných ohledech totožné s odpovídajícími jazyky monolingvních jedinců. Raný bilingvní jedinec se tak může blížit vyrovnané zběhlosti v obou jazycích, avšak se i na úrovni jemných rozdílů může lišit od monolingvních rodilých mluvčích (Birdsong, 2018).

Z novějších postojů k bilingvistice se tedy uvažuje spíše nad tím, že by měl být věk zohledňován jako faktor při zkoumání bilingvistice. Nikoliv, že existuje hranice, kdy můžeme mluvit o rozdílných schopnostech člověka při bilingvním učení před touto věkovou hranicí nebo po ní.

Pavlenko (2014) rozděluje raný a pozdní bilingvistiku podle věku osvojení jazyka s hranicí 12 let. Přičemž raný bilingvistika je případ, kdy si dítě osvojí druhý jazyk souběžně s prvním jazykem nebo v návaznosti po něm, a to v rozmezí od narození do věku 12 let. Pozdní bilingvistika je pak spojován s osvojením druhého jazyka až po 12. roce života, během dospívání či až v dospělosti.

Toto rozdělení se však netýká výuce dalším jazykům ve formálním vzdělávacím prostředí, kterým si během vzdělávání ve škole projde většina z nás. Týká se to především výuce dalšímu jazyku v důsledku migrace, kdy se jedinec ocitne v novém jazykovém a kulturním prostředí během dětství či v dospělosti a musí si tak osvojit nový jazyk. Nebo vyrůstá od narození v bilingvní rodině a osvojuje si dva jazyky, případně i dvě kultury. V těchto případech se jedná především o přirozené osvojování jazyka v domácím či veřejném prostředí, ale může mít částečně i formální strukturu učení, především v pozdějším věku. V rámci této bakalářské práce se tak přikláním k tomuto rozdělení podle Pavlenko (2014), které zvažuje věk spíše jako faktor a rozumně odděluje raný a pozdní bilingvistiku podle věku a způsobu osvojení. Soužití s dalším jazykem a kulturou v různém věku během života tak může mít různé působení na bilingvního jedince, ať už na jeho znalost obou jazyků, výslovnost, prožívání či myšlení.

Není to však tvrzením, které by podporovalo hypotézu, že pozdní bilingvní jedinci nemohou dosáhnout stejných výsledků ve svém druhém jazyce jako je tomu u raných bilingvních jedinců. Horní věková hranice pro osvojení si nového jazyka a následné pokračování života se dvěma nebo více jazyky neexistuje. Stejně tak není omezena ani plynulost, které může člověk v novém jazyce dosáhnout, s výjimkou výslovnostních dovedností. I mezi jednotlivými bilingvními jedinci je spousta rozdílů a konečná úroveň osvojení dvou jazyků v jejich životě závisí na spoustě dalších faktorů. Kterýkoli z faktorů pak může zkreslit rozdíly v učení se jazykům v závislosti na věku (Grosjean, 2015).

4. Kognitivní dovednosti u bilingvních osob

Z některých výzkumů o kognitivních výhodách bilingvních osob v porovnání s monolingvními je zřejmé, že bilingvní jedinci od raného věku až po dospělost vykazují zlepšení v oblasti exekutivních funkcí, které zahrnují kognitivní procesy, jako jsou dovednosti zaměřené na pozornost a inhibiční kontrolu. Kromě toho se došlo i ke zjištění, že ke zlepšení dochází dokonce v oblasti kognitivní flexibility, která napomáhá k řešení problémů a plánování.

Celoživotní zkušenost bilingvních lidí s řízením pozornosti mezi dvěma jazyky reorganizuje specifické mozkové sítě, čímž vytváří efektivnější základ pro exekutivní kontrolu a udržuje lepší kognitivní výkonnost po celý život (Barac & Bialystok, 2012).

V tomto vztahu se výzkumy také zabývají vlivem bilingvismu na kognici a kognitivní rezervy. Dospělo se k závěru, že raný bilingvismus může také do nějaké míry poskytovat ochranu před časným nástupem Alzheimerovy choroby. K nástupu jejích příznaků tak může docházet v porovnání s monolingvními přibližně až o pět let později. Bilingvismus tak může hrát velkou roli a chránit před poklesem kognitivních schopností, což je koncept známý jako *kognitivní rezerva* (Craik et al., 2010).

Kritika tohoto směru výzkumů se týká pak především problému s publikačním zkreslením, které se věnovali de Bruin et al. (2015) ve své metaanalýze. Studie, které zjistily nulový vztah mezi bilingvismem a jeho vlivem na kognici nejsou často publikované na rozdíl od těch, kde je zjištěn pozitivní vztah odkazující k přínosu bilingvismu. Studie se smíšenými výsledky však mohou být obzvláště cenné, poněvadž mohou identifikovat okolnosti, za kterých se vliv bilingvismu může i nemusí projevit.

Novější výzkumy o vlivu bilingvismu na strukturu a funkce mozku pak poukazují na výsledky, že mozek bilingvních se přizpůsobuje tak, aby byl maximálně efektivní při zpracování a ovládání dvou jazyků. Tento proces je utvářen jak délkou, tak rozsahem užívání druhého jazyka a častěji také jejich různou kombinací (DeLuca et al., 2019).

DeLuca et al. (2020) přišli s modelem Unifying the Bilingual Experience Trajectories (UBET). Ten mapuje vztahy mezi dvojjazyčnými zkušenostmi a neurokognitivními výsledky, které se dají shrnout do čtyř obecných kategorií. Tyto kategorie jsou – intenzita a rozmanitost užívání druhého jazyka, přepínání kódů, odbornost a délka užívání bilingvismu. Adaptace na tyto jazykové zkušenosti se dají rozdělit na dvě obecné oblasti, a to nároky na

ovládání jazyka, mezi které se řadí například přepínání mezi kódy. Dále pak účinnost, do které se dá zařadit to, jak si bilingvní jedinec zvyká na požadavky na ovládání jazyka a jak jsou pro něj zautomatizované. Pokud se jednotlivé jazykové zkušenosti vezmou v úvahu společně s adaptacemi na tyto zkušenosti, dá se podrobněji zmapovat dynamická povaha neurokognitivních adaptací, které jsou vyvolané právě bilingvismem.

Individuální jazykové zkušenosti by tak měly být častěji zohledňovány při výzkumu vlivu bilingvních zkušeností na strukturu a funkci mozku. Měly by se tedy více brát v úvahu individuální rozdíly mezi jednotlivými bilingvními jedinci než pouze v porovnání s monolingvními (DeLuca et al., 2020).

Přehledová studie od Antoniou (2019) zkoumala nakolik je podle studií z posledních desetiletí prokázána výhoda v oblasti exekutivních funkcí u bilingvních. Bilingvismus je pravděpodobně jednou z kognitivních stimulací, která zapojuje podstatně větší mozkovou síť, což jej činí kandidátem na zlepšení obecných kognitivních funkcí. Účinky se však napříč životem liší, mění a nejtěžší je odhalit to v mladém dospělosti, kdy jsou kognitivní schopnosti, včetně exekutivních funkcí na svém vrcholu. Studie, které zjistily mezi monolingvními a bilingvními mluvčími nepopírají platnost studií, které naznačují opak, ale významně přispěly ke zdůraznění potřeby jasných definic a k věnování pozornosti designu výzkumů.

Je však nepravděpodobné, že by se výhody vztahovaly na všechny typy bilingvních osob. Bilingvní mluvčí se totiž liší nejen od monolingvních, ale také od jiných bilingvních jedinců s jinými vzorci učení a používání jazyků. V budoucích výzkumech by tak bylo vhodné předpovědět, u kterých typů bilingvních osob se bude s větší pravděpodobností projevovat výhoda v daných oblastech a u kterých je to méně pravděpodobné.

5. Používání dvou jazyků

Pro bilingvní mluvčí je přirozené a běžné míchání jejich dvou jazyků (angl. language mixing). Může tak docházet ke změně jazyka i v rámci jedné věty, což může být často i nevědomý mechanismus. Stejně tak ale mohou být různé kontexty příčinou k míchání či k výběru jednotlivých jazyků v komunikaci. Výběr mezi jazyky tak může záviset na více faktorech, a to například i na těch osobnostních, které mohou celkově souviset s bilingvismem.

5.1 Přepínání kódů

U bilingvních jedinců se často můžeme setkat s fenoménem přepínání kódů (angl. code-switching), který se někdy v literatuře označuje i výše uvedeným slovním spojením míchání jazyků. Jde o jednu z kognitivních funkcí, tedy schopnost přepínat z jednoho jazyka do druhého a zpět. Jedná se o podobný mechanismus jako je přepínání úkolů (angl. task-switching), kdy jde o schopnost nevědomě přepínat pozornost mezi úkoly. V kontextu bilingvismu se pak pojem kód vztahuje k označení jazyka či jeho různých variet.

Už podle poznatků od Grosjeana (1985) víme, že bilingvní jedinci nejsou pouhým součtem dvou monolingvních v jedné osobě a že oba jazyky nehrají pouze autonomní roli, avšak jsou naopak ve stálé interakci mezi sebou. Jedním z důkazů je právě také přepínání kódů, ke kterému podle něj dochází u bilingvních na denní bázi, především když se nacházejí v bilingvním řečovém systému. V těchto situacích, kdy jsou aktivovány oba jazyky, se z bilingvních osob stávají zcela odlišní mluvčí-posluchači, kteří si do hovoru vnášejí různými způsoby oba jazyky a může k tomu tak docházet i v rámci jedné věty.

Jde o přirozený důsledek znalosti dvou jazyků, který může sloužit i k usnadnění komunikace a nelze jej považovat za nějaký řečový deficit, způsobený například semilingvismem. Bilingvní jedinci běžně kombinují slova nebo fráze ve svých dvou jazycích a mohou je kombinovat záměrně i nezáměrně. Přepínání mezi kódy je však systematické jazykové chování řízené pravidly a bilingvní ve větách ve smíšeném jazyce dokážou dodržovat i gramatická pravidla.

Záměrné přepínání může být pro bilingvní jedince účelné, k přesměrování na jinou osobu v rozhovoru nebo aby konverzaci učinili důvěrnější či formálnější. Častěji je však přepínání jazyků neúmyslné a je výsledkem různých psychologických a sociálních proměnných, které si bilingvní jedinci v danou chvíli neuvědomují. Může se jednat o

rychlejší zpracování informací v druhém jazyce, o reakci na vzniklou asociaci či přizpůsobení řeči ostatním v komunikaci. Celkově jde o přirozený jev, který se vyskytuje jak u bilingvních dětí, tak i u dospělých (Mahootian, 2019; Ramirez & Kuhl, 2017).

5.2 Souvislost přepínání kódů s jazykovým užíváním

Častým vysvětlením, proč bilingvní mohou přepínat kódy je to, že jim tento proces umožňuje přesně vyjádřit zamýšlené významy a obejít mezery v jejich slovní zásobě (Kaushanskaya & Crespo, 2019).

Tyto mezery ale mohou vznikat z různých důvodů. Jedním z pohledů je nedostatečná znalost jazyka, kdy bilingvní jedinci neovládají ani jeden z jazyků úplně, a tak si půjčují slova mezi svými dvěma jazyky. Avšak tento pohled příliš nepřipouští možnost, že by přepínání bylo způsobeno tím, že se pouze nepodařilo vybavit správné slovo. Příčinnou může být i to, že člověk nepoužívá dané slovo příliš často, a tak si ho snadněji vybaví ve svém druhém jazyce.

S ohlédnutím na rozdělení bilingvismu podle rovnováhy by se také dalo předpokládat, že v jazyce, který má bilingvní jedinec dominantnější, dochází k méně případům přepínání kódů, poněvadž v tomto jazyce může mít bilingvní jedinec větší slovní zásobu nebo může být více zběhlý v jeho používání. Naopak při komunikaci ve svém druhém, méně používaném jazyce může docházet častěji k jazykovým výpůjčkám, tedy k přepínání kódů, kvůli omezené znalosti slovní zásoby (Kroll & Stewart, 1994).

Stěžejním poznatkem je však zjištění, že lidé také mohou kódy měnit kvůli strategii, aby byli okolím dobře pochopeni. Některé myšlenky se jim mohou sdělovat lépe v jednom jazyce než v druhém (Heredia & Altarriba, 2001). Často se uvažuje o tom, že motivace k přepínání kódů může být v důsledku různých sociálních a sociálně-psychologických faktorů. Může k tomu dojít kvůli emocionální situaci či v souvislosti s projevem různých osobnostních rysů v každém z jazyků. Především v dominantním jazyce se bilingvní osoby mohou cítit autentičtější a emotivněji při vyjadřování myšlenek, nebo některá slova z prvního či druhého jazyka mohou vyjadřovat přesněji pocity, které chce bilingvní jedinec vyjádřit, a tak může dojít k přepnutí kódů (Dewaele & Nakano, 2013).

Dewaele a Li (2014) zkoumali různé intraindividuální a interindividuální rozdíly mezi bilingvními jedinci při přepínání kódů. Výsledky studie ukázaly, že významný vliv na přepínání kódů měla především interakce s kolegy či s rodinnými příslušníky a výrazně

menší vliv pak interakce s cizími lidmi. Významným úkazem bylo také to, že vliv na častější přepínání kódů u bilingvních jedinců má rané osvojení obou jazyků a vysoká úroveň znalosti jazyků. Výzkum ukázal i významný vztah mezi osobnostními rysy *extraverze* a kognitivní empatií a sebehodnocením přepínání mezi kódy. Jedinci s vysokou úrovní *extraverze* a kognitivní empatií uváděli, že se častěji zapojují do přepínání kódů. Podrobněji jsou tyto výzkumy popsány v další části práce.

Podle studie od Beatty-Martínez et al. (2020) však může přepínání kódů napomáhat především k plynulosti jazyka, protože umožňuje oběma jazykům zůstat aktivními a přístupnými pro bilingvního mluvčího. Poskytuje tak možnost alternativního vyjádření významů a myšlenek.

Zkoumáno je i to, zda k přepínání kódů dochází spíše u mladších nebo u starších bilingvních lidí a jaký k tomuto fenoménu mají postoj. Podle Mahootian (2019) se starší generace, většinou přistěhovalců, k přepínání kódů staví negativně a považují to jako projev neúcty nebo nedostatečné zvládnutí obou jazyků. Starší pokolení vnímá ztrátu části jazyka za ukončení spojení s domovem a ztrátu identity. U mladší generace může být postoj opačný, poněvadž mohou brát oba jazyky jako stejnou součást jejich identity a mohou mít tak tendenci k častějšímu přepínání, aniž by to bylo v rozporu s jejich postoji.

Soulad mezi postojem a chováním, v tomto případě výběr jazyků, je psychologický proces, který je ovlivňován jak individuálními faktory, jako je osobnost, emocionální stav a zkušenosti s jazykem, tak i socio-geografickými proměnnými (Mahootian, 2019).

6. Osobnost v bilingvním kontextu

Definování osobnosti v kontextu bilingvismu je jedním ze stěžejních témat této bakalářské práce. V této kapitole je osobnost popsána především v souvislosti s bilingvismem.

6.1 Popis a vývoj osobnosti

Pojem osobnosti je pro jednoznačné definování podobně složitý jako definování bilingvismu. Neexistuje přímo jednotná všemi používaná definice pro takto široký pojem a každý autor se přiklání k trochu jiné charakteristice. Definice Allporta říká, že osobnost je: „dynamická organizace psychofyzických systémů uvnitř individua, která determinuje jeho jedinečné přizpůsobení k jeho prostředí“ (1961, cituji podle Blatný, 2010, s. 12).

Tato definice je krátkou ukázkou toho, jak je osobnost člověka dynamická a jak samozřejmé je její přizpůsobení podle situace a prostředí, ve kterém se právě nachází. Socio-kognitivní teorie osobnosti podle Alberta Bandury k tomuto přispívá a poskytuje rámec pro pochopení, předvídání a změnu lidského chování. Zaměřuje se také na to, jak děti a dospělí kognitivně operují se svými sociálními zkušenostmi a jak tyto kognice následně ovlivňují chování a vývoj. Sociálně-kognitivní teorie je tedy vhodná k objasnění osobního vývoje, adaptace a změny člověka v různých prostředích (Bandura, 2002). Mezi ty může patřit i bilingvismus, a to konkrétně to, jaký ze svých jazyků jedinec v daném kontextu používá.

Vývojové teorie osobnosti nabízejí širokou škálu toho, jak se osobnost rozvíjí, na jaké etapy se dá vývoj rozdělit a jaké faktory mají na její vývoj vliv, ať už jde o ty vnější nebo vnitřní. Pro vývoj osobnosti jsou důležité kulturní či sociální faktory, mezi které můžeme zařadit právě i bilingvismus i bikulturalitu (Ramírez-Esparza et al., 2006).

Na různých vývojových teoriích lze vidět, že nepanuje jednoznačná shoda v tom, do jakého věku se osobnost člověka vyvíjí. Existují různé teorie a spousta autorů vidí vývoj osobnosti člověka, jako celoživotní proces. Jedním z nich je například Erik Erikson se svou teorií psychosociálního vývoje osobnosti, který zohledňuje i působení kultury a sociální interakce na celoživotní vývoj člověka (Maree, 2021).

Jedním z hlavních cílů vědy o osobnosti je pochopit, jak se s věkem mění individuální rozdíly v chování, myšlení, cítění a motivaci – jak se osobnost vyvíjí. Otázkou spousty výzkumů je tak i to, zda se různé aspekty osobnosti, včetně osobnostních rysů v dospělosti výrazně mění nebo zda zůstávají od nějakého určitého věku stabilní. Původní teorie od

McCrae a Costy (1996) předkládala, že od 30. roku života se žádná dimenze osobnosti nemění nebo mění jen nepatrně. Výzkum od Srivastava et al. (2003) zkoumal na vzorku 132 515 osob ve věku 21-60 let pomocí osobnostního inventáře Big Five Inventory (BFI), zda se osobnost s věkem vyvíjí a ověřovali původní teorii. Tato hypotéza se nepotvrdila, a ukázala to, že pouze osobnostní rys Svědomitosti se u respondentů měnil pomaleji po 30. roce života než před ním. Costa a McCrae (2006) se později při svých výzkumech přiklonili k teorii, že dochází k mírné změně osobnostních rysů i po 30. roce života a vývoj osobnosti se tak nestane v určité fázi stabilním kvůli různým celoživotním vlivům.

Longitudinální studie jsou nejspíše nejužitečnějším přístupem k testování těchto hypotéz, protože mohou sledovat vývoj osobnosti a jejích rysů v čase. Meta-analýza longitudinálních studií, kterou provedli Roberts et al. (2006) potvrdila, že rysy osobnosti se mohou různě měnit během celého života a nárůst nebo pokles skóre různých osobnostních rysů souvisí s celoživotními změnami a s psychosociálním vývojem lidí. Výzkum, který provedl Soto et al. (2011) pomocí osobnostního inventáře BFI na respondentech ve věku 10-65 let také prokázal celoživotní změny ve všech pěti osobnostních rysech, přičemž nejvýraznější byly změny v pozdním dětství a dospívání.

Na základě těchto výzkumů o osobnosti tak vzniká zajímavá otázka o působení bilingvismu během života na osobnostní rysy. Výzkumy, které se tomuto tématu věnují jsou popsány v dalších částech této práce.

6.2 Osobnost v kontextu bilingvismu

Sapir-Whorfova hypotéza uvažuje nad úzkým vztahem mezi řečí a myšlením. Dle jednoho z jejích znění může řeč ovlivňovat různé gramatické a sémantické kategorie vnímání, rozhodování a hodnocení světa. Vidění a chápání světa se tak může lišit na podkladu jazyka. Je také pozorováno, že různé jazyky nesou různé emocionální tóny a že vícejazyční lidé se chovají a cítí jinak, když mluví jedním jazykem, než když mluví jiným (Eysenck, 2008).

Této hypotéze se dostalo spousty kritiky, ale i dalšího zkoumání. I v oblasti bilingvismu jí byla a stále je věnovaná častá pozornost, kdy se k ní někteří přiklánějí a druzí ji striktně odmítají. Zkoumání vztahu mysli a jazyka je stále aktuální, pro vědce z různých oblastí a v různých souvislostech i nejednoznačné. Bilingvní mysl však pochopitelně vyžaduje vlastní teorie pro její vysvětlení, které nejsou příliš deterministické a na které se nenahlíží pouze z monolingvního pohledu. Teorie by měly brát v úvahu rozmanitost lidí,

jedinečnost jejich zkušeností, různé působící faktory a především koexistenci a interakci dvou jazyků (Pavlenko, 2014).

6.2.1 Historický kontext bilingvismu ve světě

Pavlenko (2006) ve své publikaci o bilingvismu popsala, že studie z oblasti psychoanalýzy, psychologie a lingvistické antropologie ukazují, že bilingvní jedinci mohou ve svých dvou jazycích vykazovat odlišné chování a mohou být svými partnery vnímáni odlišně v závislosti na tom, jaký jazyk v daném kontextu používají. U těchto bilingvních osob, mohou být oba jazyky spojeny s různými kulturními rámci, autobiografickými vzpomínkami, emocemi a osobnostními rysy.

Už z definice od Grosjeana (1985) víme o bilingvních lidech, že se nejedná o dvě monolingvní osoby v jednom těle. Grosjean (1982) také tvrdí, že někteří bilingvní jedinci mohou vnímat svět odlišně a při změně jazyka měnit perspektivy, způsoby myšlení a verbální i neverbální chování. Někteří mohou mít radost z propojenosti svých dvou bilingvních a bikulturních stránek. Jiní mohou mít pocit, že obývají odlišné a někdy nesouměřitelné životní světy, a mohou prožívat bolest a úzkost z tohoto stavu. Přesto to z jejich strany není odchylka, ale součást toho, co z nich dělá lidi.

Především v první polovině 20. století a později i v nacistickém Německu se objevovaly negativní pohledy na bilingvismus, především kvůli přistěhovalcům ve Spojených státech amerických a v Evropě a byl tak často spojován s psychopatologií. Bilingvní lidé byli tak často vnímáni jako lidé s dvěma protichůdnými osobnostmi, jejichž jazyková loajalita mohla způsobovat také změnu politické loajality a morálních úsudků. Někteří přistěhovalci tak byli nuceni upustit od svého rodného jazyka, aby dokázali loajalitu k nové zemi. Na bilingvismus se často pohlíželo tak, že byl často označován jako schizofrenie, jako problém dvou neslučitelných identit (Pavlenko, 2002).

Adler (1977, cituji podle Koven, 2007) například uvedl ve svém pojednání o bilingvismu, že může vést k rozdvojení osobnosti a v nejhorším případě ke schizofrenii. Projevy bilingvismu podle něj mohly mít špatný vliv na psychické fungování a škodlivé účinky na osobnost a emoční fungování.

Negativní pohledy na bilingvismus byly však postupně změněny díky výzkumům, které byly během dalších let provedeny. Odhlédne-li se od dřívějšího patologického pohledu na psychologický dopad bilingvismu a bikulturality, dá se od těchto autorů převzít myšlenka,

že bilingvismus má na člověka hluboký vliv a je naplněn sociálním a emocionálním významem. Jazyky mohou vytvářet různé světy pro své mluvčí a ti nebo i jejich okolí mohou mít pocit, že se změnou jazyka mění i jejich já. V praxi to však neznamená to, že by osobnost bilingvního člověka byla rozpolcená a neslučitelná pro normální život (Koven, 2007).

6.2.2 Fenomén feeling different

K této kapitole je nezbytné zmínit i v literatuře často používaný *fenomén feeling different*. Ten označuje jev, ke kterému může docházet u bilingvních či bikulturních jedinců, kteří se mohou cítit odlišně právě při používání jednoho ze svých jazyků či v různých kulturních kontextech. Pocit odlišnosti se může proměňovat během nějaké situace či konverzace při změně jazyka a s ním se může měnit i chování. Toto mohou zaznamenávat jak lidé z jejich okolí, tak to mohou vnímat i samotní bilingvní či bikulturní jedinci.

Ożańska-Ponikwia (2012) zkoumala, jak souvisí osobnostní rysy a emoční inteligence s *fenomémem feeling different*. Výzkum proběhl u 102 polsko-anglických bilingvních jedinců s pomocí osobnostního inventáře OCEAN a dotazníku emoční inteligence. Výsledky ukázaly, že osobnostní rysy jako *extraverze, přívětivost a otevřenost* měly vliv na sebepozorované změny v chování nebo řeči těla a vyskytovaly se při používání jejich druhého jazyka. Podle výsledků lze dále uvažovat i o tom, že bilingvní jedinci, kteří jsou otevření novým zkušenostem, přátelství a spolupracující v sociálních interakcích, častěji vyhledávají příležitosti k interakci v cizím jazyce a navazují kontakt s jazykem i kulturou.

Předpokládá se také, že lidé s nadprůměrnou úrovní sociálních a emočních dovedností si mohou při používání druhého jazyka všimnout jemných změn ve své osobnosti a chování. Tyto výsledky by mohly vysvětlit, proč někteří lidé při změně jazyka uvádějí změny v chování a někteří ne.

Panicacci a Dewaele (2018) zkoumali, zda souvisí *fenomémem feeling different* více s vlivem partnera nebo se specifickým tématem konverzace. Zkoumali pozdní bilingvní italsko-anglické mluvčí. Podle výsledků studie se respondenti cítí více odlišně, když užívají svůj druhý jazyk při konverzaci s cizími lidmi o emocionálních tématech. Podle jejich slov konverzace s cizími lidmi snižuje jejich sebevědomí a vyvolává vyšší míru úzkosti. Druhý jazyk tak častěji užívají v konverzaci s méně známými lidmi, a intimnější a emocionální témata probíraná v jejich druhém jazyce zvyšovala u respondentů pocit odlišnosti. Často

nedokážou ve svém druhém jazyce vyjádřit přesně to co cítí. Svůj první jazyk považují za jedinečný jazyk svého srdce.

6.2.3 Vliv dvou jazyků na osobnost

Řada vědců zkoumala, jak bilingvní jedinci reagovali odlišně v závislosti na jazyce, ve kterém byli testováni. Výzkumy ukázaly, že jazyk, kterým odpovídali, může měnit samotnou odpověď v různých úlohách. Obvykle jsou tyto úlohy zaměřeny na kulturní hodnoty, postoje, identifikace, sebepojetí a osobnost účastníků (Koven, 2007).

Pavlenko (2006) provedla studii o pocitech odlišnosti spojených se změnou jazyka. Použila dotazník Bilingualism and Emotion Questionnaire (BEQ), který vyplnilo 1039 účastníků. Na otázku, zda se jedinec cítí někdy jako jiný člověk, když používá různé ze svých jazyků odpovědělo 65 % účastníků, že se cítí odlišně a 26 % účastníků uvedlo, že při použití druhého jazyka změny nepocítují. U mnohých účastníků bylo zpozorováno, že při používání svého prvního jazyka se cítili více přirozeně a opravdově než ve svém druhém jazyce, ve kterém se necítili ve své kůži.

Dewaele (2011) provedl výzkum bilingvních mluvčích, kteří ovládají oba své jazyky na vysoké úrovni. Ačkoli respondenti uváděli, že oba jazyky používají denně, tak méně často používají svůj druhý jazyk k vyjádření hlubších pocitů či hněvu. Celkově svůj první jazyk upřednostňují při rozhovorech s dětmi či při vyjadřování svých vnitřních myšlenek. V celé řadě situací pak pocítují vyšší úzkost v komunikaci ve svém druhém jazyce. Tento výzkum poukázal i na to, že dokonalý bilingvismus je pravděpodobně nemožný. Dokonce i ti, kteří se cítí být dokonale bilingvní, mají specifické jazykové preference, když diskutují o určitých tématech s určitými partnery, a jejich vnímání obou jazyků se liší.

Výzkum od Veltkamp et al. (2013) zkoumal u 68 pozdních německo-španělských bilingvních mluvčích, zda je osobnost modulována jazykem, a to pomocí osobnostního inventáře NEO-FFI ve dvou jazykových verzích. Výsledky ukázaly, že tři z pěti osobnostních dimenzí byly modulovány jazykem testu. Respondenti dosáhli vyššího skóre u *extraverze* a *neuroticismu*, když ho vyplňovali ve španělském jazyce a když ho vyplňovali v německém jazyce, dosáhli vyššího skóre u *přívětivosti*. Tento výzkum navazoval na výzkum od Ramírez-Esparza et al. (2006), který je blíže popsán v části 7.2. V tomto výzkumu porovnávali anglicko-španělské bilingvní mluvčí. Přestože mají německý a anglický jazyk společný původ, existují kulturní rozdíly, které vysvětlují rozdíly

v *extraverzi*, kdy v původním výzkumu vyšly vyšší skóre *extraverze* naopak u anglické verze testu.

Fabbro et al. (2020) zkoumali změny v sebe prezentaci v závislosti na friulsko-italském jazyce pomocí Temperament and Character Inventory (TCI) neboli inventáře temperamentu a charakteru u bilingvních dětí i dospělých. U těchto jedinců byla prvním jazykem friulština a druhým italština. Rozdíly byly zjištěny mezi dětmi i dospělými při vyplňování testu v těchto různých jazycích. Bilingvní děti se cítily při používání italštiny sebevědoměji, odhodlaněji a samostatněji, stejně jako dospělí, kteří se však při používání tohoto druhého jazyka cítili i empatičtěji a shovívavěji. Italština je však stěžejním jazykem ve škole, v práci, v technologickém prostředí, jako například na sociálních sítích, a tak může být italština významnější při posuzování osobních zkušeností týkajících se specifického temperamentu a zejména charakterových vlastností. Naproti tomu friulština by mohla být pravděpodobněji používána ve známých kontextech, a tak byla více jazykem emocí. Tento článek se stal návrhem pro další výzkumy zkoumání vztahu osobnosti a různých typů bilingvismu, například srovnání raných a pozdních bilingvních přistěhovalců z různých kultur.

Bilingvní jedinci tak nejsou stejní jako monolingvní, protože někteří z nich mohou ve svých dvou jazycích vykazovat odlišné verbální i neverbální chování. I svým okolím mohou být vnímáni odlišně v závislosti na tom, jaký jazyk v daném kontextu používají. Oba jazyky mohou být spojeny s různými kulturními rámci, vzpomínkami či emocionalitou. Změna jazyka tak může znamenat i změnu perspektivy či způsobu myšlení. Jedinci, kteří žijí v bilingvních kontextech nemusí ale vždy nutně vnímat ostré rozdíly mezi svými jazykovými já.

6.2.4 Pozdní a raný bilingvismus v kontextu osobnosti

U pozdního bilingvismu může být náročnějším úkolem osvojení a následné používání nového jazyka, zejména takového, který je typologicky odlišný od jejich prvního jazyka. Především to může být komplikováno nutností vyjednávat v novém a neznámém prostředí. Pozdní bilingvní mluvčí jsou socializováni do svých jazyků v pozdějších obdobích života a v odlišných sociokulturních prostředí. I přesto se vnímání odlišných já nemusí nutně vztahovat jen na pozdní bilingvní mluvčí (Pavlenko, 2006).

Wilson (2013) vypracovala nový dotazník na pocity a zadala ho respondentům spolu s osobnostním inventářem OCEAN 172 dospělým mluvčím angličtiny, kteří se učili jako druhý jazyk francouzštinu. Zjistilo se, že působení ve francouzském jazyce dávalo mnoha účastníkům pocit svobody a umožňovalo jim mluvit a chovat se jinak, než je pro ně obvyklé. Introverti měli větší pravděpodobnost, že se budou cítit odlišní, když budou jednat ve svém druhém jazyce. Cizí jazyk tak může introvertním a stydlivým lidem poskytovat masku, za kterou se mohou schovat i při poměrně skromné úrovni znalosti. Ve svém výzkumu zjistila i to, že účastníci, kteří se naučili druhý jazyk až později v životě, se méně často cítili odlišní.

Dewaele (2010) analyzoval vliv jazykové historie, současného užívání jazyka a sociobiografických a psychologických proměnných na vnímání a volbu jazyka pro sdělování emocí i na Foreign Language Anxiety (FLA) neboli úzkosti z učení se druhému jazyku u multilingvních jedinců. Pozdní bilingvní i multilingvní mluvčí měli celkově menší tendenci užívat svůj druhý jazyk ke sdělování emocí. Uváděli vyšší míru úzkosti a nejistoty při používání tohoto jazyka. Celkově jim pomáhalo přirozené osvojení dalšího jazyka k větší jistotě při vyjadřování se o sobě a při různých emočních tématech.

Dewaele (2015) ve svém dalším výzkumu multilingvních osob zkoumal preferenci jazyků při jejich vnitřní řeči. Výsledky ukázaly, že jazyky, které se respondenti naučili až v pozdějším věku používali méně často při vnitřní řeči. Věk osvojení se tak v tomto výzkumu ukázal jako zajímavý prediktor. Raný začátek učení dalších jazyků byl spojen s jejich častějším používáním pro vnitřní řeč jedinců.

Věk osvojení jazyků tak může hrát různou roli v životě bilingvních jedinců. Raný a pozdní bilingvismus může působit různě na pocity odlišnosti, a tedy i na osobnostní a emoční projevy.

7. Bikulturalita

Bikulturalita je tématem, které úzce souvisí s bilingvismem a také jeho vztahem k osobnosti, proto bikulturalitě věnuji tuto kapitolu mé bakalářské práce. V některých výzkumech jsou tyto pojmy i zaměňovány, i když každý značí trochu něco jiného, avšak v kontextu této práce je důležitá bikulturalita, která interaguje s bilingvismem.

Bikulturalita je v tomto kontextu definována jako vztah člověka k jeho dvěma kulturám a alespoň jako částečná identifikace s nimi. Člověk může od narození vyrůstat pod vlivem obou kultur nebo se s nimi může i kdykoliv během svého života setkat a osvojit si je. Jde především o postoje, chování, hodnoty a tradice z obou kultur. Bilingvní člověk však nemusí být vždy nutně bikulturní, například v situacích, kdy se jedná o případ školních jazyků.

Naopak jsou i lidé, kteří jsou bikulturní aniž by byli bilingvní. To je případ mluvčích určitého jazyka, kteří se přestěhují do jiné země, kde se používá stejný jazyk, nebo příslušníků menšinové kultury, kteří již neovládají menšinový jazyk, ale zachovávají si jiné aspekty této kultury (Grosjean, 2015). V tomto případě se chci však věnovat především bikulturnímu bilingvismu, který vzniká v důsledku přirozeného bilingvismu, ať už raného nebo pozdního.

Nguyen a Benet-Martínez (2007) definují bikulturní jedince jako ty, co byli vystaveni oběma kulturám a internalizovali si je. Bikulturalita tak zahrnuje sloučení kulturních norem do jednoho repertoáru chování a jedinec může mezi svými kulturními schématy, normami a chováním v reakci na kulturní signály přepínat.

Podle Grosjeana (2015) tak lidé mohou v důsledku bikulturality přizpůsobovat svoje chování či postoje v různých životních situacích. Aspekty bikulturality se u člověka mohou prolínat a různě kombinovat. Vyvážený bikulturalismus je však stejně vzácný jako vyvážený bilingvismus, proto není podmínkou, že bikulturní jedinec musí znát obě kultury dokonale. Jedna kultura hraje pro člověka obvykle větší roli než druhá.

Stěžejní rozdíl mezi bikulturalitou a bilingvismem je takový, že bikulturní lidé těžko deaktivují určité rysy své kultury, když se nacházejí v monokulturním prostředí. Směs rysů obou kultur je přítomna vždy a nelze ji přizpůsobit daným situacím. A to je důležité proto, že ne všechno chování, přesvědčení a postoje lze modifikovat podle kulturní situace, v níž

se bikulturní osoba nachází. V případě bilingvismu však lidé dokážou ve velké míře a v určitých situacích deaktivovat jeden z jazyků a věnovat se pouze jednomu z nich.

7.1 Bikulturní identita

Identita se skládá z vrozených i ze získaných vlastností. Získané vlastnosti mohou být ovlivněny i společností a kulturou, které na člověka působí. Je známo, že mezi kulturami můžeme nacházet spoustu různých odlišností. Tyto odlišnosti mohou mít vliv na konstrukci osobní identity člověka. V případě bikulturní identity mají osoby osvojené dvě kultury a ty tak mohou vytvářet dvě různě propojené identity (Výrost & Slaměník, 2008).

Preference jednoho jazyka před druhým lze považovat za projev názoru bilingvního mluvčího na jeho identitu. Bilingvní lidé nejenže mluví dvěma jazyky, ale mají také charakteristiky dvou kultur, přičemž jedna ze dvou kultur může být dominantní vůči druhé. Tato dominance se s největší pravděpodobností projevuje preferencí jednoho jazyka při socializaci (Yıldırım, 2020).

Konstrukt integrace bikulturní identity (Bicultural Identity Integration, BII) zachycuje jednotlivé rozdíly mezi bikulturními jedinci a vnímání jejich dvou kulturních identit. Tento model představuje pohled na to, do jaké míry bikulturní jedinec vnímá své dvě kulturní identity jako kompatibilní nebo naopak opoziční, do jaké míry se tyto jejich dvě identity překrývají a jak moc jsou ve vzájemné harmonii (Chen et al., 2008).

Benet-Martinez a Haritatos (2005) vydali studii zaměřenou na vztah BII a osobnostních rysů. Jedinci s vysokou úrovní BII mají tendenci vnímat sami sebe jako součástí kombinované, nově vznikající kultury a dokážou svoje obě kultury integrovat do každodenního života. Jejich vnímání dvou kulturních identit je tedy kompatibilní, a ne jako takové, které by se vzájemně vylučovalo. Bikulturní jedinci s nízkou úrovní BII často uvádějí, že jim dělá problém začlenit obě kultury do jednotného pocitu identity a tuto neslučitelnost vnímají jako zdroj vnitřního konfliktu. Tato studie byla zkoumána na vzorku amerických bikulturních Číňanů a byla provedena pomocí osobnostního inventáře BFI se 44 položkami a pomocí nástrojů vyvinutých pro účely této studie, které měřily bikulturní postoje a kompetence.

Zjistilo se, že tento model obsahuje dva na sobě nezávislé psychologické konstrukty, a to *kulturní konflikt* a *kulturní vzdálenost*. Vnímání kulturního konfliktu zahrnuje především

aspekty jako diskriminaci, napětí a stres v oblasti interkulturních vztahů. Vnímání *kulturní vzdálenosti* pak odkazuje na pohled na obě kultury jako nepřekrývající se a oddělené od sebe.

Vysoký *neuroticismus*, kdy mají jedinci tendenci se cítit jako zranitelní a úzkostní, tak vyšla jako prediktor pro častější *kulturní konflikt* jedinců mezi jejich dvěma identitami a také pro větší zažívání stresu v oblasti mezikulturních a jazykových vztahů. Nízká *otevřenost* byla prediktorem pro vnímání velké *kulturní vzdálenosti* a stresu ohledně svých jazykových schopností.

7.2 Přepínání kulturních rámců

Přepínání kulturních rámců (angl. cultural frame switching) se vztahuje k bikulturním jedincům a jejich fungování ve společnosti. Všichni lidé mají osvojený nějaký kulturní rámec podle prostředí, ve kterém vyrůstali nebo delší dobu pobývali. Tyto kulturní rámce zahrnují to, jaké mají lidé postoje, jak přistupují k poznávání věcí nebo jak se chovají v různých situacích. Toto se u bikulturních osob však může měnit v závislosti na situačním kontextu, ve kterém se nacházejí a tento jev můžeme nazývat *přepínání kulturních rámců* (Nguyen & Benet-Martínez, 2007).

Podle Benet-Martínez et al. (2002) mohou rozdíly v BII ovlivňovat *přepínání kulturních rámců*. Bikulturní jedinci s vysokou úrovní BII jsou nekonfliktní ohledně svých dvou kulturních rámců a měli by tak plynule reagovat na vnější podněty a zapojovat se častěji do *přepínání kulturních rámců*. Jedinci s nízkou úrovní BII vnímají své kulturní rámce jako opoziční, což pravděpodobně vede k tomu, že budou na kulturní podněty jedné kultury a jazyka reagovat opačně, tedy svým druhým kulturním a jazykovým rámcem.

Ramírez-Esparza et al. (2006) zkoumali souvislost jazyků a *přepínání kulturních rámců* v oblasti osobnosti, zda se u španělsko-anglických bilingvních osob projevují rozdílné osobnostní rysy, když používají své různé jazyky. Byli požádáni, aby vyplnili osobnostní inventář BFI dvakrát, a to jednou v každém jazyce zvlášť. Došli ke zjištění, že bilingvní mluvčí projevují v anglickém jazyce vyšší hodnoty *extraverze* a *svědomitosti* než ve španělštině a tyto rozdíly odpovídají osobnostním projevům v jednotlivých kulturách. Osobnostní rozdíly v případě *neuroticismu* byly relativně malé a rozdíly v *otevřenosti* nebyly v souladu s mezikulturními rozdíly zjištěnými ve studii.

Rosselli et al. (2017) se inspirovali předchozím výzkumem a došli ve svém výzkumu také k podobným zjištěním u španělsko-anglických bilingvních mluvčích. Celkem se

jednalo o 134 bilingvních, jejichž prvním jazykem byla převážně španělština a angličtinu si osvojili až následně, převážně v raném věku. Celkově dosahovali vyššího skóre v úrovních *extraverze, přívětivosti, svědomitosti a otevřenosti*, když byly otázky v angličtině, a vyššího skóre v úrovních *neuroticismu*, když byly otázky ve španělštině. Tyto výsledky jsou srovnatelné s výzkumem od Ramírez-Esparza et al. (2006).

Hong et al. (2000) ve své studii tvrdí, že *přepínání kulturních rámců* se u bilingvních jedinců vyskytuje, přičemž něco v kontextu může aktivovat kulturní rámec relevantní pro danou kulturu. Autoři provedli řadu experimentů a v jednom z nich bylo zjištěné, že to byl jazyk dotazníku, který spouštěl různé dimenze chování účastníků. Jazyk tedy funguje jako vodičko, které může aktivovat různé kulturní systémy významů.

Výsledky těchto výzkumů tak potvrzují předpoklad, že jazyk moduluje osobnost. Učení se novém jazyku tak vždy předpokládá automatickou reprezentaci nových kulturních rámců spojených s tímto jazykem, což poskytuje novou škálu vnímání a projevování vlastní osobnosti (Veltkamp et al., 2013).

7.3 Důsledky bilingvismu a bikulturality v psychologii

Bilingvismus a jeho vliv na osobnost a emoce mohou mít důsledek na komunikaci ve veřejném prostředí. Jazykovým projevem lidé vyjadřují svou osobnost, projevují své chování a hodnotí osobnostní charakteristiky druhých lidí. Rozdíly v bilingvním zpracování jazyka mohou mít důsledky v sociální interakci v reálném světě. Bilingvní jedinci tak mohou být často nepochopeni nebo špatně hodnoceni kvůli jejich komunikačním problémům v prvním a druhém jazyce. Jazykové problémy mohou komplikovat komunikaci ve druhém jazyce ve srovnání s prvním jazykem, a to zejména v citlivých situacích. Takové rozdíly jistě hrají roli v reálném životě při vzájemném jednání a mohou vést k nesprávnému vnímání nerodilých mluvčích (Itzhak et al., 2017).

Kapasi a Melliush (2015) provedli systematický přehled výzkumů o přepínání jazyků u bilingvních psychoterapeutů s jejich bilingvními klienty. Přehled ukázal, že přepínání jazyků může být mocným a užitečným terapeutickým nástrojem, který bilingvním klientům umožňuje být více v kontaktu se svými emocemi a cítit se pohodlněji při probírání témat, která byla v minulosti například obtížně řešitelná. Přehled také ukázal, jak přepínání jazyků během psychoterapie může usnadnit terapeutické spojení tím, že klienty při komunikaci uklidní a zvýší celkové spojení mezi klientem a terapeutem.

Byford (2015) se ve svém výzkumu také zaměřila na bilingvní klienty a bilingvní psychoterapeuty, konkrétně na psychoanalytické případové studie. Ukázalo se, že v případě pozdního bilingvismu, používání druhého jazyka omezuje přístup k hlubšímu emočnímu obsahu vzpomínek. Klienti uváděli jiný pocit sebe sama, když mluvili o emočně vypjatých událostech ve druhém jazyce. Druhý jazyk však umožňuje odstup a prostor na přemýšlení. Překladem se často něco může ztratit, ale i získat.

Měl by tak být kladen důraz v psychologické praxi na informace o klientovi či pacientovi, zda plynule ovládá více než jeden jazyk. Mohou se totiž objevovat různé odlišnosti v osobnostních či emočních projevech podle jazyka, který právě používá. Možnost použití pouze jednoho z nich může ovlivňovat a zkreslovat výsledky vyšetření, pokud nebude mít bilingvní klient či pacient možnost absolvovat je v obou jeho jazycích (Jonáš & Rodriguez, 2021).

Návrh výzkumného projektu

8. Výzkumný problém a cíle výzkumu

Návrh výzkumného projektu se zabývá vztahem bilingvismu a osobnostních projevů, konkrétně pak typem bilingvismu, který se podle věku dělí na raný a pozdní bilingvismus a jeho vlivu na osobnostní projevy v obou jazycích. Navrhovaný výzkum se částečně opírá o výzkumy, které jsou popsány v literárně přehledové části. Z dosavadních empirických studií plyne, že bilingvismus má vliv na různé projevy osobnostních rysů v závislosti na použitém jazyce (Ramírez-Esparza et al., 2006; Rosselli et al., 2017; Veltkamp et al., 2013).

Výzkumy od Ramírez-Esparza et al. (2006) a Rosselli et al. (2017) se však nezaměřovaly na specifické skupiny bilingvních osob, ale kritériem byla pouze dostatečná znalost obou jazyků zjištěná buď rozhovorem nebo dotazníkem jazykových zkušeností, bez ohledu na věk osvojení druhého jazyka. Veltkamp et al. (2013) se pak zaměřila pouze na skupinu pozdně bilingvních osob, kteří si osvojili druhý jazyk až po 12. roce života. V podkapitole 6.2.4 jsou pak zmíněné výzkumy, kde hrál roli faktor věku, a tedy typ raného a pozdního bilingvismu.

Podle mých zjištění však zatím nebyl proveden výzkum zaměřený specificky na tyto dvě skupiny bilingvních osob a z tohoto důvodu se mu tak věnuje můj návrh výzkumného projektu. V českém prostředí tyto výzkumy nejsou zatím prováděny, přestože se i tady dají najít různé jazykové skupiny bilingvních osob. Navržený výzkumný projekt se tak má věnovat především výzkumné otázce, jaký je rozdíl mezi skupinou raných a pozdních bilingvních osob u osobnostních projevů ve dvou jazycích a jak velký tento rozdíl případně je. Další důležitou výzkumnou otázkou, která vychází z původních výzkumů a kterou by bylo také vhodné v rámci tohoto výzkumu testovat je to, zda bude nějaký rozdíl mezi výsledky osobnostních inventářů v českém a ruském jazyce u respondentů a jak velký bude tento rozdíl v jednotlivých dimenzích.

Pro tento návrh výzkumného projektu jsem vybrala skupinu česko-rusky mluvících respondentů. Tuto skupinu jsem zvolila z důvodu, že jsem sama bilingvní v těchto dvou jazycích a tato skupina osob má v České republice celkem velké zastoupení jak mezi ranými, tak mezi pozdními bilingvními osobami. Oba jazyky jsou ze skupiny slovanských jazyků, avšak podobnost jazyků neznámá, že i osobnostní projevy v českém a ruském jazyce musí být podobné. Jazyk dotazníku může ovlivňovat různé dimenze chování (Hong et al., 2000).

U tohoto mohou hrát roli kromě jazyka i různé kulturní rozdíly, které se dají najít u každého národa (Veltkamp et al., 2013).

Například mezikulturní srovnání Čechů a Rusů, které provedli McCrae et al. (2004) pomocí osobnostního inventáře NEO-PI-R ukázalo nejvyšší shodu mezi těmito dvěma kulturami v dimenzi *extraverze* a menší shoda pak byla v dimenzi *otevřenosti*. Podle kulturních dimenzí, které popsali Hofstede et al. (2010) se dají na webové stránce Country Comparison (n.d.) porovnat země a jejich kulturní dimenze. Při porovnání těchto dvou zemí vychází pro Českou republiku vyšší skóre u dimenze *individualismu* než pro Rusko. Česká republika je tak oproti Rusku více individualistickou společností. Tato kulturní dimenze se dá vztáhnout částečně i k osobnostní dimenzi *extraverze*. V Rusku jsou vztahy s blízkým i širším okolím nesmírně důležité v každodenním životě. Je tam více rozšířená tradice větších rodin, častějších kontaktů mezi členy v širší rodině nebo i lidí v sousedství.

Mezi těmito dvěma národy se dají pozorovat kulturní rozdíly a na základě teorie *přepínání kulturních rámců* se dají očekávat i odlišné odpovědi v osobnostních dotaznících. Kulturní dimenze pro tyto dvě země se mohou vztahovat i k osobnostním dimenzím jednotlivců ve společnosti a naopak. Mohly by se tak dodatečně pozorovat i rozdíly u české a ruské biculturality.

8.1 Cíle výzkumu a výzkumné otázky

Navržený výzkumný projekt má především za cíl zjistit, zda se skupina raných bilingvních osob může nějak lišit od skupiny pozdních bilingvních osob ve výsledcích osobnostních inventářů vyplněných v obou jazycích. Kromě toho je cílem zjistit i to, zda se bilingvní osoby z hlediska osobnostních rysů mohou v každém jazyce projevat různě. Dosud zjištěné výsledky předešlých výzkumů potvrzují možnost vlivu jazyka, ve kterém je osobnostní inventář vyplňován, na jeho odlišné konečné skóre v obou jazycích (Hong et al., 2000). Nepředkládají však možnost, že věk osvojení obou jazyků může mít vliv na velmi rozdílné nebo naopak méně rozdílné výsledky, když se porovnají konečné skóre osobnostních inventářů v obou jazycích. Cílem je tak porovnat tyto dvě skupiny a zjistit možný odlišný vliv raného a pozdního osvojení obou jazyků na různé osobnostní projevy ve dvou jazycích.

Toto by mohlo být důležitým přínosem pro bilingvismus v praxi a ve veřejné komunikaci. Zda se bilingvismus a biculturalita odrážejí v osobnosti lidí a do jaké míry to může platit z hlediska věku osvojení si jazyka a seznámení se s danou kulturou.

Obecnější výzkumná otázka pro tento výzkum má za úkol zjistit to, co zjišťovaly už předchozí výzkumy. První výzkumná otázka tak zní: „Jak se od sebe liší průměrné skóre osobnostních inventářů v českém a ruském jazyce, které oba vyplní stejný vzorek respondentů?“

Druhá výzkumná otázka pak zní: „Existuje rozdíl v projevech osobnosti mezi ranými a pozdními bilingvními osobami, když vyplní osobnostní inventář v českém a ruském jazyce a jak velký tento rozdíl případně je?“

8.2 Výzkumný soubor

Do výzkumu budou zahrnuti ženy i muži ve věku 18-65 let, kteří jsou mluvčími českého a ruského jazyka. Aby bylo možné porovnat rozdíly v osobnostních projevech v českém a ruském jazyce podle věku osvojení jazyků, budou tito respondenti rozděleni na dvě skupiny při analýze dat. Osoby, které si osvojily oba jazyky v období od narození do 12 let, budou zařazeny do *skupiny raného bilingvismu*. Osoby, které si osvojily druhý jazyk v období od 12 let do věku 30 let budou zařazeny do *skupiny pozdního bilingvismu*.

Toto dělení na dvě skupiny s hranicí věku 12 let je rozdělením, které definuje Pavlenko (2014) a bylo použito i ve výzkumu (Veltkamp et al., 2013). Rozdělení bilingvismu podle věku se v této práci věnuji podrobněji výše v kapitole 3.

Horní hranice 30 let je pak stanovena s ohledem na vývoj osobnosti a jeho možné zpomalení. Výsledky dosavadních výzkumů se sice neshodují v tom, zda se tato hranice vývoje osobnosti dá pevně stanovit, ale podle výzkumů, kterými se zabývali Costa a McCrae (2006) se může po 30. roce života vývoj osobnosti zpomalit. Tuto horní hranici si však určují především z metodologických důvodů a vyhnutí se nějakému možnému zkreslení výsledků.

Bilingvní mluvčí těchto dvou jazyků, kteří budou zařazeni do výzkumu musí splňovat podmínky aktivního používání českého a ruského jazyka a měli by být schopni v dostatečné míře v těchto jazycích mluvit, číst, psát i porozumět. Do vzorku respondentů mohou být zahrnuti i ti, kteří mluví dalšími jazyky kromě těchto dvou, avšak tyto dva jazyky musí být dva nejdominantnější jazyky, které respondent používá.

Do vzorku respondentů mohou být také zařazeny pouze osoby, které nemají diagnostikovanou žádnou specifickou poruchu osobnosti. A dále také osoby, které nemají diagnostikovanou vývojovou poruchu řeči a jazyka.

Výběr respondentů by nebyl omezen na žádnou další speciální skupinu respondentů, kromě blíže specifikovaných česko-rusky bilingvních osob, a tak by se mohli výzkumu zúčastnit všichni, kteří by splňovali výše uvedené podmínky. Respondenti by se do výzkumu mohli hlásit na základě papírových informačních letáků umístěných na veřejných místech i skrze sociální sítě, kde bude umístěn v elektronické podobě. Informační leták bude obsahovat základní informace o výzkumu, kritéria pro zařazení i kontaktní adresu pro zájemce. Výzkum by se uskutečnil na několik běhů podle zájmu respondentů. Každý běh by tak zahrnoval dvě fáze výzkumu, které by od sebe byly v týdenním rozestupu.

Respondenti budou pomocí informovaného souhlasu obeznámeni s cílem studie a jejím průběhem. Budou také informováni, jak bude nakládáno s jejich osobními údaji a že jejich data budou anonymizována a použita pro účely výzkumu. Dále také o dobrovolném vstupu do tohoto výzkumného projektu a o možnosti svoji účast ve výzkumu kdykoliv stáhnout, a to bez udání důvodu. Svým podpisem také potvrdí, že nemají diagnostikovanou žádnou specifickou poruchu osobnosti či řeči a jazyka. Výzkum bude žádat o schválení od etické komise FF UK a její odsouhlasení bude taktéž součástí informovaného souhlasu.

Pomocí kalkulátoru (<https://www.ai-therapy.com/psychology-statistics/sample-size-calculator>) byla předběžně stanovena minimální velikost výzkumného souboru na 64 respondentů pro každou skupinu. S ohledem na možnost úbytku respondentů při čištění dat, kteří by nemuseli být vhodní k zařazení do požadovaného vzorku, byla minimální velikost vzorku stanovena na 70 respondentů pro každou skupinu. Celkem tedy na 140 česko-rusky bilingvních. Tato velikost vzorku je srovnatelná i s předchozími výzkumy (Ramírez-Esparza et al., 2006; Rosselli et al., 2017). Hladina významnosti pro tento výzkum byla stanovena na $\alpha = 0,05$ a síla testu $1 - \beta = 0,8$, což je standartně doporučovaná síla pro výzkumy. Síla efektu bude stanovena ve výzkumu (Hendl, 2015).

8.3 Metody sběru dat

8.3.1 LEAP-Q

První vybranou metodou pro sběr dat je Language Experience and Proficiency Questionnaire (LEAP-Q) neboli dotazník jazykových zkušeností a znalostí, který je dostupný v českém i ruském jazyce (Marian et al., 2007). Tyto dotazníky jsou volně dostupné na webové stránce (<https://bilingualism.northwestern.edu/leapq/>). Administrovány respondentům budou ve verzi tužka-papír v jejich rodném jazyce.

LEAP-Q je určen pro použití u zdravých dospělých bilingvních i multilingvních osob z různých jazykových a kulturních prostředí, které dosáhly alespoň středoškolské úrovně gramotnosti. LEAP-Q se používá k získání komplexnějšího popisu jazykové historie respondentů pro popisné účely. Kromě bilingvních zkušeností mapuje i bikulturní, takže může pomoci ke specifickému výběru respondentů, kteří se ztotožňují s českou i ruskou kulturou. Vyplnění dotazníku mluvčími dvou jazyků trvá přibližně 15 minut. LEAP-Q je validním a reliabilním nástrojem pro hodnocení jazykového profilu u zdravé dospělé populace (Marian et al., 2007).

8.3.2 BFI-2

Druhým a hlavním zvoleným nástrojem pro sběr dat je osobnostní inventář BFI-2. Tento nástroj byl vybrán na základě častého využívání pro podobné výzkumy a také kvůli jednoduchosti, dostupnosti a dobrým psychometrickým vlastnostem. Vznikl z původní anglické verze (Soto & John, 2017) v českém a ruském jazyce. Obě verze BFI-2 obsahují celkem 60 položek. Tento osobnostní inventář měří celkem pět škál obecných dimenzí osobnosti a 15 subškál (3 pro každou z položek). Pro *extraverzi* to jsou *sociabilita*, *asertivita* a *energičnost*. Pro *přívětivost*: *soucit*, *uctivost* a *důvěra*. *Svědomitost*: *organizovanost*, *produktivita* a *zodpovědnost*. *Negativní emocionalita*: *úzkost*, *deprese* a *emoční nestálost*. A pro *otevřenost mysli*: *intelektuální zvědavost*, *estetické cítění* a *kreativní představivost*.

Respondenti pak hodnotí každou položku na pětibodové škále od 1 (zcela nesouhlasím) do 5 (zcela souhlasím). Obě verze inventáře mají podle aktuálních metodických studií dobré psychometrické vlastnosti a dobrou vnitřní konzistenci škál a subškál. Průměrná hodnota Cronbachova alfa pro škály v české verzi se pohybovala od 0.81 do 0.89 a po 6 měsících byla průměrná retestová reliabilita 0.86. U ruské verze se pak průměrná hodnota pohybovala kolem 0.82. Obě jazykové verze tak mají podobnou reliabilitu škál (Hřebíčková et al., 2020; Shchebetenko et al., 2018, 2020).

8.4 Způsob sběru dat

Navrhovaný výzkumný projekt bude proveden pomocí kvantitativního výzkumu. Do výzkumu budou vybráni respondenti ve věku 18-65 let, kteří budou splňovat výše uvedené podmínky pro stanovený výzkumný soubor na základě nabídky inzerované prostřednictvím papírových informačních letáků na veřejných místech a skrze nabídku výzkumu inzerovanou na sociálních sítích.

Respondenti budou na začátku podepisovat informovaný souhlas. Následně budou respondenti rozděleni do dvou skupin pomocí prostého náhodného výběru. K rozdělení respondentů bude použita technika náhodných čísel, kdy budou všem přiřazena náhodná čísla vygenerovaná počítačem. Jedinci, kterým budou přiřazena lichá čísla budou tvořit jednu skupinu a jedinci, kterým budou přiřazena sudá čísla budou tvořit druhou skupinu. Losováním se pak vybere, která skupina bude při prvním setkání začínat vyplňováním BFI-2 v ruském jazyce a která skupina v českém jazyce. Číslo, které bude respondentům náhodně přiřazeno bude také identifikačním číslem, které budou zaznamenávat při vyplňování všech dotazníků. Prostý náhodný výběr má zajistit, že budou mít respondenti stejnou pravděpodobnost vybrání do první nebo druhé skupiny a každý tak bude vyplňovat BFI-2 v náhodném jazykovém pořadí. Před vyplněním BFI-2 jim bude zadán LEAP-Q v jejich preferovaném jazyce.

Při druhém setkání, které proběhne o týden později budou vyplňovat respondenti BFI-2 v jazyce, ve kterém předtím osobnostní inventář ještě nevyplňovali.

8.5 Způsob zpracování dat

Jedná se o kvantitativní výzkum a data budou zpracována statistickou analýzou v softwarové aplikaci Jamovi. Výsledky každého respondenta budou anonymizovány pomocí identifikačních čísel, která jim budou přiřazena na začátku výzkumu.

U první výzkumné otázky bude ke zpracování dat použit párový *t*-test, který by měl na hladině významnosti ($\alpha = 0,05$) zjistit případný statisticky významný rozdíl mezi výsledky osobnostních inventářů u stejných respondentů, kteří je vyplnili v jednom a v druhém jazyce.

U druhé výzkumné otázky budou na základě vyplněného LEAP-Q bilingvní respondenti rozděleni na skupinu raných a pozdních. Pro analýzu dat u každé skupiny bude proveden dvouvýběrový *t*-test k porovnání rozdílů mezi skupinami. K ověření normality bude použit Shapirův-Wilkův test. V případě nenormálního rozdělení dat bude použit Mann-Whitney *U*-test pro zjištění rozdílů výsledků v obou jazykových verzích.

Výsledná data budou následně zpracována i deskriptivními metodami, pro lepší a přehlednější popis vzorku.

8.6 Etika navrhovaného výzkumu

Respondentům budou přiřazena náhodně vygenerovaná identifikační čísla, která vyplní do všech dotazníků, a tak budou veškerá jejich data anonymizována. Účast ve výzkumu bude založena na dobrovolnosti. S účastníky bude po celou dobu jednáno s respektem a respondenti budou mít možnost z výzkumu kdykoliv odstoupit.

Výzkum bude žádat o schválení od etické komise FF UK a veškeré informace o výzkumu a jeho průběhu a podmínkách se respondenti dočtou v informovaném souhlase.

9. Diskuse

Cílem této studie je zjistit, zda se bilingvní osoby projevují z hlediska osobnosti v každém svém jazyce trochu jinak a zda může hrát roli i věk osvojení obou jazyků. Pokud věk osvojení jazyků hraje roli při různých projevech osobnosti, mohlo by to být zajímavým a zásadním poznatkem k předešlým studiím. Jestli mezi sebou mají rané a pozdní bilingvní osoby nějaké zásadní rozdíly ve vnímání sebe sama z více pohledů a v projevech jejich osobnostních rysů nebo ne. Pokud by se potvrdilo, že při vyplnění osobnostního inventáře v obou jazycích, budou mít rané bilingvní osoby menší rozdíly než pozdní, mohlo by být možným vysvětlením to, že mají mezi sebou svoji bilingvní a bikulturní osobnost více sehranou. V tom případě by pro ně představovala téměř totožný repertoár chování, myšlenek a vnímání sebe sama. Pozdní bilingvní osoby by tak měly svoji bilingvní osobnost naopak více oddělenou a každý jazyk a kultura by pro ně představoval něco samostatného, co jim obecně poskytuje různý pohled na sebe.

Pokud by se rozdíl mezi těmito dvěma skupinami nepotvrdil, podporovalo by to některá zjištění, že rozdílné výsledky osobnostních projevů ve dvou jazycích jsou modulovány například jazykem testu. Podpořilo by to také předešlá zjištění, že výběr jazyka hraje roli při různých projevech u všech bilingvních osob.

Hlavním limitem navrhovaného výzkumu je nejspíše časová náročnost, kdy by výzkum probíhal v několika termínech a měl by dvě fáze, kterých by se musel zúčastnit každý respondent. Limitem může být i nižší motivace respondentů do výzkumu. V případě realizace výzkumu by mohlo být zažádáno o fakultní grant, ze kterého by mohly být vypláceny odměny respondentům za účast v obou fázích výzkumu.

Do výzkumu jsou zapotřebí pouze bilingvní respondenti, což je specifická skupina respondentů. Ti musí splňovat i určité požadavky, a to může být také náročnější pro nábor respondentů. Nabídka na účast ve výzkumu by tak byla rozšířena i do míst, kde se setkávají například ruskojazyční studenti, kteří sem přijeli studovat nebo lidé, kteří zde dlouhodobě pracují. Osloveny by byly i česko-rusky mluvící rodiny a komunity, které se mezi sebou setkávají. Mezi ně patří například i etničtí Češi, kteří se přistěhovali z českých vesnic z bývalého Sovětské svazu, především pak z Kazachstánu. Lidé, kteří tyto dva jazyky v každodenním životě používají mohou být, jak raní, tak pozdní přistěhovanci, ale soudržnost je pro všechny tyto obyvatele důležitá.

V České republice zatím nebyl proveden obdobný výzkum na tomto vzorku respondentů, a tak by tato navrhovaná studie mohla představovat počátek zkoumání těchto výzkumů u různých dalších jazykových skupin, které se na našem území hojně nacházejí. K diskusi patří i to, do jaké míry by bylo možné výsledky zobecnit. Tento fenomén se může různě lišit i v závislosti na jiném jazyce nebo kultuře. Bylo by tedy potřeba sledovat ho na různých bilingvních skupinách, což však návrh výzkumného projektu umožňuje, pokud by byly vybrány porovnatelné osobnostní inventáře v jiných jazycích.

Návrh výzkumného projektu považuji i přes limity za užitečný, protože může poukázat na důležitost bilingvismu ve veřejné komunikaci, a především pak například v oblasti zdravotnictví či psychodiagnostiky a psychoterapie. Pokud bilingvní lidé přepínají s jazykem i svoji osobnost, jako to bylo dokázáno v některých předešlých výzkumech, je důležité klást důraz na možné odlišné osobnostní a emoční projevy, které mohou zkreslovat výsledky i v různých vyšetřeních. Pokud se osobnostní rozdíly projevují různě i v závislosti na věku osvojení obou jazyků a jazykové a kulturní historii, tak přínosem může být i to, o jakou skupinu bilingvních se v tomto ohledu jedná více.

Závěr

Ve své bakalářské práci jsem se zabývala bilingvismem a jeho vztahem s osobnostními projevy. Byl popsán také v kontextu s bikulturalitou a s ohledem na různé typy bilingvismu. Cílem bylo shrnout na základě prostudované literatury a empirických studií dosavadní poznatky o bilingvismu a propojit ho s osobností. Dále také navrhnout výzkumný projekt, který by zmapoval česko-ruské bilingvní osoby a jejich osobnostní projevy v těchto dvou jazycích.

S osvojením dvou jazyků si člověk osvojuje dva jazykové i kulturní repertoáry, které hrají zásadní roli v jejich životě. Dosavadní studie na toto téma přinesly výsledky o tom, že u bilingvních osob se v závislosti na používaném jazyce může proměňovat jejich osobnost (Ramírez-Esparza et al., 2006; Rosselli et al., 2017; Veltkamp et al., 2013) a bilingvismus může mít vliv i na jejich různé emoční prožívání (Dewaele, 2010; Pavlenko, 2006; Wilson, 2013). Výzkumy se však nezaměřovaly na možný vliv věku, na různé osobnostní projevy v souvislosti s používaným jazykem. Pokud by věk v tomto hrál roli, bylo by zajímavým zjištěním, zda jsou jazyková a kulturní „já“ více nebo méně propojena u raných či pozdních bilingvních osob.

Při návrhu výzkumného projektu je čerpáno z poznatků z literárně přehledové části. Cílem bylo zjistit rozdíly v osobnostních projevech u bilingvních osob při použití českého a ruského jazyka a zjistit vliv věku osvojení těchto dvou jazyků na odlišné osobnostní projevy.

Znalost o bilingvismu ve vztahu s osobnostními projevy je důležitá z hlediska komunikace s bilingvními osobami. Jak v rámci osobní komunikace, kdy může jazyk ovlivnit způsob vyjadřování, emoční prožívání a vnímání osoby. Tak především ve veřejné komunikaci, například v oblasti psychologie či zdravotnictví, kdy může být bilingvismus překážkou pro správné chápání člověka, který žádá o pomoc a správné pochopení. Komunikace pouze v jednom jazyce může u bilingvních osob zkreslovat výsledky vyšetření či konzultací a v závažnějších případech způsobovat spoustu nejasností a komplikací. Je důležité brát ohled na oba jazyky, které jsou pro bilingvního člověka důležité a mohou hrát různé role v jeho životě.

Seznam použité literatury

- American Psychological Association. (2020). *Publication manual of the American Psychological Association* (7th ed.). <https://doi.org/10.1037/0000165-000>
- Antoniou, M. (2019). The Advantages of Bilingualism Debate. *Annual Review of Linguistics*, 5, 395-415. <https://doi.org/10.1146/annurev-linguistics-011718-011820>
- Baker, C., & Jones, S. P. (1998). *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*. Multilingual Matters.
- Bandura, A. (2002). Social Cognitive Theory in Cultural Context. *Applied Psychology: An International Review*, 51, 269-290. <http://dx.doi.org/10.1111/1464-0597.00092>
- Barac, R., & Bialystok, E. (2012). Bilingual Effects on Cognitive and Linguistic Development: Role of Language, Cultural Background, and Education. *Child Development*, 83(2), 413-422. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2011.01707.x>
- Beatty-Martínez, A. L., Navarro-Torres, C. A., & Dussias, P. E. (2020). Codeswitching: A Bilingual Toolkit for Opportunistic Speech Planning. *Frontiers in Psychology*, 11, 1699. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01699>
- Benet-Martínez, V., & Haritatos, J. (2005). Bicultural Identity Integration (BII): Components and Psychosocial Antecedents. *Journal of Personality*, 73(4), 1015-1050. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00337.x>
- Benet-Martínez, V., Leu, J., Lee, F., & Morris, M. W. (2002). Negotiating Biculturalism: Cultural Frame Switching in Biculturals with Oppositional Versus Compatible Cultural Identities. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(5), 492-516. <https://doi.org/10.1177/0022022102033005005>
- Birdsong, D. (2006). Age and Second Language Acquisition and Processing: A Selective Overview. *Language Learning*, 56, 9-49. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2006.00353.x>
- Birdsong, D. (2018). Plasticity, Variability and Age in Second Language Acquisition and Bilingualism. *Frontiers in Psychology*, 9:81. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00081>
- Blatný, M. (2010). *Psychologie osobnosti: Hlavní témata, současné přístupy*. Grada Publishing.
- Bloomfield, L. (1933). *Language*. Holt, Rinehart & Winston.
- Byford, A. (2015). Lost and Gained in Translation: The Impact of Bilingual Clients' Choice of Language in Psychotherapy. *British Journal of Psychotherapy*, 31(3), 333-347. <https://doi.org/10.1111/bjp.12148>

Costa, P. T., & McCrae, R. R. (2006). Age changes in personality and their origins: Comment on Roberts, Walton, and Viechtbauer (2006). *Psychological Bulletin*, 132(1), 26–28. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.1.26>

Country Comparison. (n.d.). *Hofstede Insights*. Získáno 26. duben 2022, z <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/>

Craik, F. I. M., Bialystok, E., & Freedman, M. (2010). Delaying the onset of Alzheimer disease: Bilingualism as a form of cognitive reserve. *Neurology*, 75(19), 1726–1729. <https://doi.org/10.1212/WNL.0b013e3181fc2a1c>

de Bruin, A., Treccani, B., & Della Sala, S. (2015). Cognitive Advantage in Bilingualism: An Example of Publication Bias? *Psychological Science*, 26(1), 99–107. <https://doi.org/10.1177/0956797614557866>

DeLuca, V., Rothman, J., Bialystok, E., & Pliatsikas, C. (2019). Redefining bilingualism as a spectrum of experiences that differentially affects brain structure and function. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(15), 7565–7574. <https://doi.org/10.1073/pnas.1811513116>

DeLuca, V., Segaert, K., Mazaheri, A., & Krott, A. (2020). Understanding bilingual brain function and structure changes? U bet! A unified bilingual experience trajectory model. *Journal of Neurolinguistics*, 56, 100930. <https://doi.org/10.1016/j.jneuroling.2020.100930>

Dewaele, J.-M. (2010). *Emotions in Multiple Languages*. Palgrave Macmillan.

Dewaele, J.-M. (2011). Self-reported use and perception of the L1 and L2 among maximally proficient bi – and multilinguals: A quantitative and qualitative investigation. *International Journal of the Sociology of Language*, 2011(208), 25-51. <https://doi.org/10.1515/ijsl.2011.011>

Dewaele, J.-M. (2015). From obscure echo to language of the heart: Multilinguals' language choices for (emotional) inner speech. *Journal of Pragmatics*, 87, 1–17. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2015.06.014>

Dewaele, J.-M., & Li, W. (2014). Intra- and inter-individual variation in self-reported code-switching patterns of adult multilinguals. *International Journal of Multilingualism*, 11(2), 225–246. <https://doi.org/10.1080/14790718.2013.878347>

Dewaele, J.-M., & Nakano, S. (2013). Multilinguals' perceptions of feeling different when switching languages. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 34(2), 107–120. <https://doi.org/10.1080/01434632.2012.712133>

Eysenck, M. W. (2008). *Kognitivní psychologie*. Academia.

Fabbro, A., Crescentini, C., Pascoli, E., Scerif, S., Cantone, D., & Fabbro, F. (2020). Differences in personality traits in children and adult bilinguals: A pilot study in a bilingual Friulian–Italian context. *Bilingualism: Language and Cognition*, 23(3), 631–638. <https://doi.org/10.1017/S136672891900052X>

- Grosjean, F. (2008). *Studying Bilinguals*. Oxford University Press.
- Grosjean, F. (1982). *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Harvard University Press.
- Grosjean, F. (1985). The bilingual as a competent but specific speaker-hearer. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 6(6), 467–477.
<https://doi.org/10.1080/01434632.1985.9994221>
- Grosjean, F. (2015). Bicultural bilinguals. *International Journal of Bilingualism*, 19(5), 572–586. <https://doi.org/10.1177/1367006914526297>
- Hakuta, K., Bialystok, E., & Wiley, E. (2003). Critical Evidence: A Test of the Critical-Period Hypothesis for Second-Language Acquisition. *Psychological Science*, 14(1), 31–38.
<https://doi.org/10.1111/1467-9280.01415>
- Hamers, J., & Blanc, M. (2000). *Bilinguality and Bilingualism* (2nd ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511605796>
- Hartshorne, J. K. (2022). When Do Children Lose the Language Instinct? A Critical Review of the Critical Periods Literature. *Annual Review of Linguistics*, 8(1), 143–151.
<https://doi.org/10.1146/annurev-linguistics-032521-053234>
- Hartshorne, J. K., Tenenbaum, J. B., & Pinker, S. (2018). A critical period for second language acquisition: Evidence from 2/3 million English speakers. *Cognition*, 177, 263–277. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.04.007>
- Hendl, J. (2015). *Přehled statistických metod: analýza a metaanalýza dat* (Páté, rozšířené vydání). Portál.
- Heredia, R. R., & Altarriba, J. (2001). Bilingual Language Mixing: Why Do Bilinguals Code-Switch? *Current Directions in Psychological Science*, 10(5), 164–168.
<https://doi.org/10.1111/1467-8721.00140>
- Hofstede, G. H., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind: intercultural cooperation and its importance for survival* (3rd ed.). McGraw-Hill.
- Hong, Y., Morris, M. W., Chiu, C., & Benet-Martínez, V. (2000). Multicultural minds: A dynamic constructivist approach to culture and cognition. *American Psychologist*, 55(7), 709–720. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.7.709>
- Hřebíčková, M., Jelínek, M., Květon, P., Benkovič, A., Botek, M., Sudzina, F., Soto, C. J., & John, O. P. (2020). Big Five Inventory 2 (BFI-2): Hierarchický model s 15 subškálami. *Československá psychologie*, 64(4), 437–460.
- Chen, S. X., Benet-Martínez, V., & Harris Bond, M. (2008). Bicultural Identity, Bilingualism, and Psychological Adjustment in Multicultural Societies: Immigration-Based and Globalization-Based Acculturation. *Journal of Personality*, 76(4), 803–838.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00505.x>

Itzhak, I., Vingron, N., Baum, S. R., & Titone, D. (2017). Bilingualism in the real world: How proficiency, emotion, and personality in a second language impact communication in clinical and legal settings. *Translational Issues in Psychological Science*, 3(1), 48–65. <https://doi.org/10.1037/tps0000103>

Johnson, J. S., & Newport, E. L. (1989). Critical period effects in second language learning: The influence of maturational state on the acquisition of English as a second language. *Cognitive Psychology*, 21(1), 60–99. [https://doi.org/10.1016/0010-0285\(89\)90003-0](https://doi.org/10.1016/0010-0285(89)90003-0)

Jonáš, J., & Rodriguez, M. (2021). Specifika práce s bilingvním klientem v psychologické praxi. *Psychologie pro praxi*, 54(2), 39–49. <https://doi.org/10.14712/23366486.2020.9>

Kapasi, Z., & Melliush, S. (2015). Language switching by bilingual therapists and its impact on the therapeutic alliance within psychological therapy with bilingual clients: A systematic review. *International Journal of Culture and Mental Health*, 8(4), 458–477. <https://doi.org/10.1080/17542863.2015.1041994>

Kaushanskaya, M., & Crespo, K. (2019). Does Exposure to Code-Switching Influence Language Performance in Bilingual Children? *Child Development*, 90(3), 708–718. <https://doi.org/10.1111/cdev.13235>

Koven, M. (2007). *Selves in two languages: Bilinguals' verbal enactments of identity in French and Portuguese*. John Benjamins Pub. <https://doi.org/10.1075/sibil.34>

Kroll, J. F., & Stewart, E. (1994). Category interference in translation and picture naming: Evidence for asymmetric connection between bilingual memory representations. *Journal of Memory and Language*, 33(2), 149–174. <https://doi.org/10.1006/jmla.1994.1008>

Kuhl, P. K., Stevens, E., Hayashi, A., Deguchi, T., Kiritani, S., & Iverson, P. (2006). Infants show a facilitation effect for native language phonetic perception between 6 and 12 months. *Developmental Science*, 9(2), 13–21. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2006.00468.x>

Lenneberg, E. H. (1967). *Biological foundations of language*. Wiley.

Macnamara, J. (1967). The Bilingual's Linguistic Performance-A Psychological Overview. *Journal of Social Issues*, 23(2), 58–77. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1967.tb00576.x>

Mahootian, S. (2019). *Bilingualism*. Taylor and Francis.

Maree, J. G. (2021). The psychosocial development theory of Erik Erikson: Critical overview. *Early Child Development and Care*, 191(7–8), 1107–1121. <https://doi.org/10.1080/03004430.2020.1845163>

Marian, V., Blumenfeld, H. K., & Kaushanskaya, M. (2007). The Language Experience and Proficiency Questionnaire (LEAP-Q): Assessing Language Profiles in Bilinguals and Multilinguals. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 50(4), 940–967. [https://doi.org/10.1044/1092-4388\(2007/067\)](https://doi.org/10.1044/1092-4388(2007/067))

- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1996). Toward a new generation of personality theories: Theoretical contexts for the five-factor model. In J. S. Wiggins (Ed.), *The five-factor model of personality: Theoretical perspectives*, 51–87. Guilford Press.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Martin, T. A., Oryol, V. E., Rukavishnikov, A. A., Senin, I. G., Hřebíčková, M., & Urbánek, T. (2004). Consensual validation of personality traits across cultures. *Journal of Research in Personality*, 38(2), 179–201. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(03\)00056-4](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(03)00056-4)
- Morgensternová, M., Šulová, L. (2007). *Interkulturní psychologie: Rozvoj interkulturní senzitivity*. Karolinum.
- Morgensternová, M., Šulová, L., & Scholl, L. (2011). *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. Wolters Kluwer ČR.
- Muñoz, C. (2008). Age-related differences in foreign language learning. Revisiting the empirical evidence. *IRAL - International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 46(3), 197–220. <https://doi.org/10.1515/IRAL.2008.009>
- Nguyen, A.-M. D., & Benet-Martínez, V. (2007). Biculturalism Unpacked: Components, Measurement, Individual Differences, and Outcomes: Biculturalism Unpacked. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 101–114. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2007.00029.x>
- Ożańska-Ponikwia, K. (2012). What has personality and emotional intelligence to do with ‘feeling different’ while using a foreign language? *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 15(2), 217–234. <https://doi.org/10.1080/13670050.2011.616185>
- Panicacci, A., & Dewaele, J.-M. (2018). Do interlocutors or conversation topics affect migrants’ sense of feeling different when switching languages? *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 39(3), 240–255. <https://doi.org/10.1080/01434632.2017.1361962>
- Pavlenko, A. (2002). We have room for but one language here: Language and national identity in the US at the turn of the 20th century. *Multilingua - Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*, 163–196. <https://doi.org/10.1515/mult.2002.008>
- Pavlenko, A. (2006). Bilingual Minds: Emotional Experience, Expression, and Representation. In *Bilingual Minds*. Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781853598746>
- Pavlenko, A. (2014). *The Bilingual Mind: And What it Tells Us about Language and Thought*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139021456>
- Ramirez, N. F., & Kuhl, P. (2017). The Brain Science of Bilingualism. *Young Children*, 72(2), 38–44.

- Ramírez-Esparza, N., Gosling, S. D., Benet-Martínez, V., Potter, J. P., & Pennebaker, J. W. (2006). Do bilinguals have two personalities? A special case of cultural frame switching. *Journal of Research in Personality*, 40(2), 99–120. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2004.09.001>
- Roberts, B. W., Walton, K. E., & Viechtbauer, W. (2006). Patterns of mean-level change in personality traits across the life course: A meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 132(1), 1–25. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.1.1>
- Rosselli, M., Vélez-Urbe, I., & Ardila, A. (2017). Personality Traits in Bilinguals. In A. Ardila, A. B. Cieśllicka, R. R. Heredia, & M. Rosselli (Ed.), *Psychology of Bilingualism: The Cognitive and Emotional World of Bilinguals*, 259–267. Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-64099-0_11
- Shchebetenko, S., Kalugin, A., Mishkevich, A., Soto, C., & John, O. (2018). *Russian version of The Big Five Inventory-2/Русская версия вопросника Big Five Inventory-2*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.16022.65608>
- Shchebetenko, S., Kalugin, A. Y., Mishkevich, A. M., Soto, C. J., & John, O. P. (2020). Measurement Invariance and Sex and Age Differences of the Big Five Inventory–2: Evidence From the Russian Version. *Assessment*, 27(3), 472–486. <https://doi.org/10.1177/1073191119860901>
- Singleton, D. M., & Ryan, L. (2004). *Language Acquisition: The Age Factor*. Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781853597596>
- Soto, C. J., & John, O. P. (2017). The next Big Five Inventory (BFI-2): Developing and assessing a hierarchical model with 15 facets to enhance bandwidth, fidelity, and predictive power. *Journal of Personality and Social Psychology*, 113(1), 117–143. <https://doi.org/10.1037/pspp0000096>
- Soto, C. J., John, O. P., Gosling, S. D., & Potter, J. (2011). Age differences in personality traits from 10 to 65: Big Five domains and facets in a large cross-sectional sample. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(2), 330–348. <https://doi.org/10.1037/a0021717>
- Srivastava, S., John, O. P., Gosling, S. D., & Potter, J. (2003). Development of personality in early and middle adulthood: Set like plaster or persistent change? *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(5), 1041–1053. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.5.1041>
- Štefánik, J. (2000). *Jeden člověk, dva jazyky: Dvojjazyčnost u dětí - predsudky a skutečnosti*. Academic Electronic Press.
- Veltkamp, G. M., Recio, G., Jacobs, A. M., & Conrad, M. (2013). Is personality modulated by language? *International Journal of Bilingualism*, 17(4), 496–504. <https://doi.org/10.1177/1367006912438894>
- Výrost, J., & Slaměník, I. (2008). *Sociální psychologie* (2. přepracované a rozšířené vydání). Grada.

Wilson, R. (2013). Another language is another soul. *Language and Intercultural Communication*, 13(3), 298–309. <https://doi.org/10.1080/14708477.2013.804534>

Yıldırım, C. F. (2020). Language choice and identity: An investigation based on the comparison of language attitudes from two different localities. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 16(2), 1032-1042. <https://doi.org/10.17263/jlls.759361>

Seznam zkratek

APA	American Psychological Association
BEQ	Bilingualism and Emotion Questionnaire
BFI	Big Five Inventory
BII	Bicultural Identity Integration
FLA	Foreign Language Anxiety
NEO-FFI	NEO Five-factor Inventory
NEO-PI-R	NEO Personality Inventory
OCEAN	Openness, Conscientiousness, Extraversion, Agreeableness, Neuroticism
TCI	Temperament and Character
UBET	Unifying the Bilingual Experience Trajectories